

Journal of Analytic Divinity
International Refereed Journal

E-ISSN: 2602-3792

Aralık /December, 2020/ 4 (2): ss-pp 215-244

Osmanlı Devleti'nde Devlet-Tarikat İlişkileri

State-Religious Order Relations in the Ottoman Empire

İsmail Kaya

Dr., Düzce Turgut Özal Anadolu Lisesi
Düzce/Turkey, ikayatr@gmail.com
orcid.org/0000-0001-6920-7358

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 7 Kasım/November 2020

Kabul Tarihi / Date Accepted: 8 Aralık/December 2020

Yayın Tarihi / Date Published: 15 Aralık/December 2020

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Kış-Aralık/Winter-December

DOI: <http://doi.org/10.46595/jad.822784>

Cite as / Atıf: Kaya, İsmail. "Osmanlı Devleti'nde Devlet-Tarikat İlişkileri", *Journal of Analytic Divinity*, 4/2 (December2020): 215-244.

İntihal: Bu makale, iThenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by iThenticate. No plagiarism detected.

Web: <http://dergipark.gov.tr/jad> | **e-mail to:** editorjand@gmail.com

Copyright © Published by Özcan Güngör, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi / Ankara Yıldırım Beyazıt University, Faculty of Islamic Studies, Ankara-Turkey. Bütün hakları saklıdır. / All right reserved.

Öz

Osmanlı Devleti'nin gerek kuruluş ve gerekse de yükselme dönemlerinde bazı hak ve ödeneklerle devlet tarafından desteklenen tarikatlar, özellikle Osmanlı Devleti'nin modernleşme dönemlerinde yoğun bir denetime tabi tutulmuştur. Tarikat faaliyetlerine yönelik olarak Osmanlı Devleti, Tanzimat öncesinde önemli düzenlemeler yapmış ve Evkaf Nezareti'nin oluşturulması ile başlayarak Tanzimat dönemi ile devam eden bu zaman diliminde tarikatlar önemli bazı ayrıcalıklarını bir süreliğine kaybetmiştir. 19. yüzyılla birlikte değişen dünya şartları ve Osmanlı Devleti'nin bu yeni durum ve şartlara uyum sağlama çabası içerisinde, tarikat ve onların faaliyet merkezleri olan tekkeler devlet tarafından eski rahat ve bir bakıma özerk konumlarını kaybetmişlerdir. Modernleşmenin veya dönüşümün her alanda kendini gösterdiği bu yüzyılda, devletin tekkelere bakışında da birtakım değişimler söz konusu olmuştur. Dolayısıyla bu yüzyılda çıkarılan fermanlarla faaliyet alanları kısıtlanan tekkeler, daha fazla devlet kontrolüne girmiştir. Tarikatların devlet kontrolü altına girdiğinin önemli ve bir başka göstergesi de Meclis-i Meşayih'in açılmış olmasıdır. Bir yandan bürokratik ve toplumsal hayatta Batılılaşma yaklaşımları devam ederken diğer yandan Şeyhülislamlık tarafından kontrol edilen tekkeler, 1866 tarihinde Şeyhülislamlık'ın bir alt dalı olarak kurulan Meclis-i Meşayih kurumunun yönetimi altına girmiştir.

Anahtar Kelimeler: Din Sosyolojisi, Dini Gruplar, Tarikat, Devlet-Tarikat İlişkisi, Modernleşme

Abstract

Religious orders supported by the state with some rights and allowances during both the establishment and ascension periods of the Ottoman Empire were subjected to intense control, especially during the modernization periods of the Ottoman State. For religious order activities, the Ottoman State made important arrangements before the Tanzimat Period and during this period of time, starting with the creation of the Evkaf Nezareti and continuing with the Tanzimat Period, the religious orders lost some important privileges for a while. The changing world conditions with the 19th century and the effort of the Ottoman Empire to adapt to these new conditions, the sects and Tekkes that were centers of activity, lost their former comfortable and somehow autonomous position by the state. The changing world conditions with the 19th century and the effort of the Ottoman Empire to adapt to these new conditions, the religious orders and the places which are the activity centers of dervish lodges, lost their former comfortable and somehow autonomous position by the state. In this century, when modernization or transformation manifested itself in all areas, there were also some changes in the state's view of dervish lodges. Therefore, the dervish lodges whose areas of activity were restricted by the edicts issued in this century, came under more state control. An important and another indication that religious orders are under state control is that Meclis-i Mashayih has been opened. On the one hand, while approaches to Westernization was going on in bureaucratic and social life, on the other hand, the dervish Lodges that were being controlled by Sheikh-ul-Islam came under the administration of the Meclis-i-Mashayih institution, which was established in 1866 as a sub-branch of Sheikh-ul-Islam.

Keywords: Sociology of Religion, Religious Groups, Religious Order, State-Religious Order Relation, Modernization

Giriş¹

Bu araştırmada Osmanlı Devleti'nde görülen devlet-tarikat ilişkileri dönemsel çerçevede ve tarihi veriler ışığına ele alınmaya çalışılacaktır. Özellikle Osmanlı Devleti bağlamında dönemsel yaklaşım; Kuruluş, Yükselme, 17.-18. yüzyıllar ve 19. yüzyıl şeklinde ele alınacaktır. Tarihsel çerçeve Türklerin İslamiyet'i bir din olarak kabul etmeye başladıkları dönemden itibaren özetlenecek ve devlet-tarikat ilişkileri açısından Meclis-i Meşayih'in açılışı ile çalışma tamamlanacaktır. Böylece Meclis-i Meşayih üzerinde müstakil bir çalışma yapılmasına da kapı aralanmış olacaktır.

Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan itibaren devlet tarafından desteklenen tarikatların faaliyet alanı olan tekkeler; devlete sosyal, kültürel, siyasi, dini ve askeri birtakım katkılar sağlamıştır. Devletin tarikatlara karşı yaklaşımını da bu bağlamda ele almak gerekmektedir.²

Kuruluş sürecine devlet açısından önemli fonksiyonlar üstlenen sufi gruplar Anadolu ve Rumeli'nin İslamlaşmasında da büyük rol oynamıştır. Uç bölgelerde iskân edilen tarikat ve dini gruplar 13. ve 15. yüzyıllarda sınır bölgelerinde kurdukları zaviyeler aracılığıyla Hıristiyanların Müslüman olmalarını sağlamıştır.³ Böylece tarikatlar yeni fethedilen bölgelerde Osmanlı hâkimiyetinin kalıcılığını sağlayan unsurlardan biri haline gelmiştir. Özellikle 19. yüzyılda yaşanan gelişmelere paralel olarak yaşanan merkezileşme çalışmalarını bağlamında tarikatlar da devlet denetimi sürecine dâhil edilmiştir.

Bu çerçevede araştırmaya değer görülen konu Osmanlı Devleti açısından devlet ile tarikatlar arasında nasıl bir ilişki biçimi olduğunu ortaya koyabilmek ve tarikatlar ile devlet arasındaki etkileşimi gün yüzüne çıkarabilmektir. Buna bağlı olarak araştırmanın amacını; Osmanlı Devleti'nde devlet-tarikat ilişkisi tarzını tartışmak olarak ifade edebiliriz. Araştırmanın önemini ise aşağıdaki gibi belirtebiliriz:

Din Sosyolojisi alanında devlet ile dini grup ilişkileri açısından tarikatlar önemli bir yer tutmaktadır. Araştırma bu yönüyle Din Sosyolojisine bir katkı sunabileceği için önem taşımaktadır. Ayrıca Türk-İslam devlet geleneği içinde, devlet-dini gruplar ilişkisi çerçevesinde devlet-tarikat ilişkileri belirli bir süreç içerisinde bir sürekliliğe sahip olmuştur. Bu açıdan devlet-tarikat ilişkisinin tarihi sürekliliğini gözler önüne serebilmek önemlidir.

Araştırmada makro yöntem temelli, açıklama esasına dayalı ve dolaylı gözlem tekniğiyle konular ele alınacak ve tarama modeli temel alınarak hareket edilecektir. Dolaylı gözlem alan çerçevesinde makro bakışla tarihsel dokümantasyona uygun veri toplama tekniğidir. Tarama modeli ise, geçmişte ya da güncel olarak mevcudiyetini koruyan herhangi bir durumu var olduğu gibi tasvir etmeyi hedefleyen bir yaklaşım şeklidir.⁴

¹ Bu makale, "Osmanlılarda Devlet - Dinî Gruplar İlişkisinde Bir Model Olarak Meclis-i Meşayih" isimli Doktora tezimizden üretilmiştir.

² Ekrem Özer, *Osmanlı'da Tekke ve Tarikat Islahatları -II. Mahmud Dönemi ve Sonrası-* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2007), 47.

³ Mine Durmuş, *Meclis-i Meşayih'in Kuruluşu ve Sultan II. Abdülhamid Dönemi Faaliyetleri* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016), 11.

⁴ Ali Yıldırım - Hasan Şimşek, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri* (Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2011), 101-187.

Çalışma, literatür taraması ve doküman incelemesi gibi teknikleri kullanılarak hazırlanmıştır. Bu çerçevede özellikle lisansüstü tezler ve yayımlanmış önemli eserler dikkate alınmıştır. Bu eserler arasında; İrfan Gündüz'ün Osmanlılar'da Devlet Tekke Münasebetleri, Haşim Şahin'in Osmanlı Devletinin Kuruluş Döneminde Dini Zümreler (1299-1402), Zekeriya Işık'ın Osmanlı Toplumunda Devlet Tarikat İlişkileri, Ömer Yılmaz'ın Osmanlı Devleti'nde Padişah-Sufi İlişkileri sayılabilir.

1. Türk-İslam Devletleri'nde Devlet-Tarikat İlişkileri

Konumuza Türklerin Müslüman olması açısından başlamak gerekirse; Horasan ve Maverâünnehir bölgelerinde 8. yüzyıldan itibaren tasavvufi yapıların ortaya çıktığı gözlemlenmektedir. İslam coğrafyasına dâhil olan bu bölgelerde halk kitleleri özellikle tasavvufi İslam yorumundan etkilenecek İslamiyet'i kabul etmişlerdir. Eski Türk dininin tasavvufi İslam'a yakın olması açısından Türklerin İslamiyet'i kabul etmesinde tasavvuf anlayışının etkisi oldukça fazladır.⁵

Müslüman Türklerin ataları ve babaları bir yandan kamlara bir yandan da velilere benziyordu.⁶ Bu kaynaşmanın bir sonucu olarak eski Türklerdeki alp tipinin yerini yeni dinle birlikte alperenler almıştır.⁷ Bu çerçevede halk velileri olan Türkmen babalarını da eski Türk "kam-ozan"larının İslami boyut kazanmış şekli olarak düşünebiliriz.⁸ Bu durum yeni bir kültürel çevreye geçişle beraber eskiye dair özelliklerin yeni kültürün kalıplarına benzetilerek korunması sosyolojik gerçekliğinin bir göstergesidir.⁹

Türklerin İslamlaşma süreci sosyolojik yatay farklılaşma normlarıyla benzeşmektedir. Merkezi oluşturan şehir ve kasaba gibi yerleşim merkezlerinde devlet kontrolünde ve eğitim sistemine bağlı olarak yetişenler arasında kitabi din anlayışına uygun bir İslamlaşma söz konusu iken çevre olarak kabul edilebilecek göçebe ve yarı göçebeler arasında kitabi anlayıştan farklı olarak popüler İslam tarzında bir İslamlaşma yaşanmıştır. Bunun için dini hayat tarikat formunda kurumsallaşan tasavvufi düşünceyle bütünleşmiş bir görünüm oluşturmaktadır.¹⁰

Karahanlılar döneminde, Türklerin Müslüman olmasıyla Türk tarihinde yeni bir dönem başlamıştır.¹¹ Karahanlı hükümdarları İslam'a tasavvuf kanalıyla giren ve olaylara

⁵ Zamira Ahmedova, *Türkler Arasında İslâmiyet'in Yayılmasında Tasavvufun Rolü* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006), 30.

⁶ Hasan Coşkun, "Alevi/Bektaşî Geleneğinde Dedelik Kurumu "Sivas Kangal Türkmen Alevileri Örneği"", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* 85 (Bahar 2018), 45.

⁷ Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1976), 253-254; Ömer Lütfi Barkan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler: İstila Devrinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler", *Vakıflar Dergisi* 2/2 (1942), 282; Mehmet Demirci, "Müslüman Türklerde Tasavvuf", *altayli* (Erişim 19 Ekim 2020).

⁸ Franz Babinger - Fuad Köprülü, *Anadolu'da İslâmiyet* (İstanbul: İnsan Yayınları, 1996), 45.

⁹ Ahmet Yaşar Ocak, *Alevî ve Bektaşî İnançlarının İslam Öncesi Temelleri Bektaşî Menakıbnamelerinde İslam Öncesi İnanç Motifleri* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2002), 53.

¹⁰ Mehmet Saffet Sarıkaya, "Türklerin İslamlaşma Süreçlerinde Mezheplerin ve Tarikatların Yeri", *msaffets* (Erişim 19 Ekim 2020).

¹¹ Mustafa Çağatay Uluçay, *İlk Müslüman Türk Devletleri* (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1977), 11.

tasavvuf penceresinden bakan kişiler olarak ele alınabilir. Nitekim İslamiyet'i kabul eden Satuk Buğra Han'a İslâm'ı anlatan ve onun Müslüman olmasına vesile olan Ebu Nasr Sâmânî müürşid mertebesinde bir mutasavvıf idi.¹² Karahanlı hükümdarlarının mutasavvıflara olan yakın ilişkisi, onların himayesinde tasavvufun ülke genelinde oldukça geniş bir alana yayılmasına zemin hazırlamıştır. Hoca Ahmed Yesevi bu şartlarda ortaya çıkmış ve İslamiyet'in Türk toplumları arasında yayılmasında etkili olmuştur.¹³

Selçuklular döneminde oluşan kurum ve anlayışlar ise daha sonraki gelişmelerin zeminini oluşturmuştur. Devlet kurumları, mezhep anlayışları, medreseler ve benzeri gelişmelerde olduğu gibi tasavvufi hareketler açısından da Selçuklular zamanındaki gelişmeler yön belirleyici bir niteliğe sahip olmuştur.¹⁴

Selçukluların mezhep ve dini gruplara karşı takip ettiği temel bazı politikalar vardı. Bu çerçevede, mezhep ve dini gruplar arasındaki uyum korunmaya ve birbirleriyle mücadele etmeleri önlenmeye çalışılmıştır. Bununla birlikte devletin dini gruplar üzerinde doğrudan ve net bir denetimi yoktu. Ancak devletin kendisince meşru gördüğü dini düşüncenin desteklenmesi veya meşru görmediği dini düşüncenin engellenmesi politikası bireysel ve kurumsal olarak izlenmiştir.

Takip edilen politikalar bağlamında; Selçuklu Devleti'nin dini, fikri ve tasavvufi akımlara karşı tutumu; devletin menfaatlerine zarar vermemek, sosyal huzur ve düzeni bozucu bir durum oluşturmamak kaydıyla geniş bir hoşgörü çerçevesinde ele alınabilir.¹⁵ Özellikle Bâtını ve Şii yorumların devletin siyasi bütünlüğüne yönelik tehdit ve tehlikelerine karşı Selçuklu yönetimi bazı önemli tedbirler almıştır. Bu anlamda Nizamiye Medreselerinde devlet adamı yetiştirmek kadar Şii-Bâtını düşünceye karşı da bir eğitim verilmekte ayrıca Sünni tasavvufi akımlar desteklenmekteydi.

Selçuklu sultanlarının gözünde sufiler; insanları ibadet, ihlas ve tevhide yönlendirmek isteyen birer İslam davetçisi ve Allah'ın sevdiği insanlardı. Bu nedenle zahidane hayat yaşayan sufilere karşı saygı duyan Selçuklu hükümdarları,¹⁶ dinin içsel çerçevede sürdürülmesini dile getiren ve İslam'ın hikmet boyutunda yaşanmasını öngören sufileri genellikle koruma altına almışlardır. Selçuklu Sultanlarının âlim ve sufilere karşı büyük saygı göstermesi, Şii-Bâtını düşünceye karşı verilen mücadelede etkinlik kazanılmasını kolaylaştırmıştır.¹⁷

Sufilerin üstlendikleri fonksiyonlarından dolayı Selçuklu Sultanları sufilerle iletişimlerini sürdürmüşlerdir. Sufiler sayesinde birlik ve dayanışma oluşmuş ve bu da toplumdaki sosyal uyumun yanında, sufilere toplumda önemli bir konum kazandırmıştır.

¹² Erdoğan Merçil, *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi* (İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayıncılık, 2013), 32; Reşat Genç, "Karahanlılar", *Genel Türk Tarihi Ansiklopedisi* (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002), 2/698.

¹³ Abdülkerim Özaydın, "Türklerin İslamiyet'i Kabulü", *Türkler Ansiklopedisi* (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002), 4/257.

¹⁴ Kadir Özköse, "Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslamlaşmasında Tasavvufi Zümre ve Akımların Rolü", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/1 (Haziran 2003), 250.

¹⁵ Mehmet Altay Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Cilt: 3 Alparslan ve Zamanı* (Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2001), 482.

¹⁶ Marshall Hodgson, *İslam'ın Serüveni Bir Dünya Medeniyetinde Bilinç ve Tarih Orta Dönemlerde İslam'ın Yayılışı Cilt: 2* (İstanbul: İz Yayıncılık, 1995), 45.

¹⁷ Ocak, *Alevi ve Bektaşî İnançlarının İslam Öncesi Temelleri Bektaşî Menakıbnamelerinde İslam Öncesi İnanç Motifleri*, 120.

Sufilerin insanlara ümit aşılması, onları birlik, beraberlik ve vefaya davet etmeleri ve halkın da bu şahısların yoluna, davetlerine icabet etmesi sonucunda sufilerin halk üzerindeki saygınlığı artmıştır. Böylece Sünni tasavvuf düşüncesinin gelişmesi ve güçlenmesi sağlanmıştır.¹⁸

Selçuklular döneminde tasavvufun meşruiyet kazanmasındaki temel etkenleri Özköse; “*Sufi müelliflerin ortaya yeni kaynak eser koyması, Selçuklu sultanlarının sufileri himaye etmesi, İlmîye sınıfına mensup birçok kişinin sufi bir hüviyet edinmesi, sufilerin sahip olduğu bilimsel bilgi birikimleri, sufilerin ortak aklı temsil etmesi, sorunların çözümü noktasında sufilerin önemli rolleri yerine getirmeleri, medrese ve tekke geleneklerinin birbirine yakın olması, sosyal hayatta tasavvufa karşı ilginin artması, sosyal yapı içinde üstlendikleri fonksiyonlar ile tekkelerin hizmetlerini sürdürmesi, sufilerin gaza ve cihad faaliyetlerinde önemli roller üstlenmesi ve mutasavvıfların sosyal birliğe ve merkezi idarenin kurulup yerleşmesine olan katkısı*”¹⁹ şeklinde sıralamaktadır.

Büyük Selçuklular döneminde mutasavvıflarla kurulan yakın ilişki, Anadolu Selçuklu Devleti ve Anadolu Beylikleri döneminde de sürdürülmüştür. Selçukluların ilk dönemlerinde Anadolu’ya gelerek yerleşen dervişler, köylere isimlerini vermiş, zaviyeler açarak batıya doğru ilerlemiş ve toprak işleri ile uğraşmışlardır.²⁰

Selçuklu sultanlarının, büyük bir saygı duydukları bu şeyh ve dervişler için yeni fethettikleri yerlerde tekke ve zaviye açmalarına rağmen bu kurumlar, zamanla bozulmuş ve tüketici bir kimliğine bürünmüş²¹ hatta kimi tarikatlar, Babai İsyanı örneğinde olduğu gibi devletle mücadele içerisine girebilmiştir.²² Bu isyan çerçevesinde Türkmen babalarının isyana yönelik propagandaları için hem sosyal hem ekonomik ve hem de siyasi şartlar gayet elverişli idi. Nitekim yapılan propagandaların kısa sürede yayılmasında, iktisadi ve içtimai alandaki genel memnuniyetsizliğin itici gücü kadar, Türkmenlerin İslami algı ve yaşayışları da önemli bir etken olmuştur.²³ Bir dönemin sonunu hazırlarken yeni bir dönemin başlangıcı olması yönüyle Osmanlı Devleti’nin kuruluşu açısından da bu isyan oldukça önemli bir yere sahiptir.

Anadolu Selçukluları zamanında başlıca iki tasavvufî zümre ve tarikat dikkat çekmektedir. Bunlardan birincisi, Babailik anlayışıdır. Bu yapı, devlet otoritesinin kendilerine karşı olumsuz tavır almasına karşı siyasi irade ile çatışarak devletin çöküşünü hızlandırmış yeni siyasi güçlerin ve hatta adına sonradan Osmanlı denilecek olan bir

¹⁸ Ocak, *Alevî ve Bektaşî İnançlarının İslam Öncesi Temelleri Bektaşî Menakıbnamelerinde İslam Öncesi İnanç Motifleri*, 153-154.

¹⁹ Kadir Özköse, “Selçuklular Döneminde Tasavvuf İlminin Gelişim Seyri ve Tasavvufi Çevrelerin Etkinlik Sahası”, *II. Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Sempozyumu Selçuklularda Bilim ve Düşünce*, ed. Mustafa Demirci (Konya: Selçuk Belediyesi, 2013), 1/340.

²⁰ Ahmet Sevgi, “XIII. Asırda Anadolu’da Fikrî ve Tasavvufî Hareket”, *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3 (1986), 292.

²¹ Özden Erdoğan, *XVIII. Yüzyıla Kadar Anadolu’daki Türkmenlerin Dini Durumu* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2003), 124.

²² Zekerîya Işık, *Zaman Ayarlı Kaos* (Konya: Çizgi Kitabevi, 2017), 55-56.

²³ Ahmet Yaşar Ocak, *Babailer İsyanı Aleviliğin Tarihsel Altyapısı Yahut Anadolu’da İslam-Türk Heterodoksisinin Teşekkülü* (İstanbul, Dergâh Yayınları, 2011), 48.

imparatorluğun hazırlayıcısı olmuştur. Anadolu'da etkin olan ikinci tarikat ise Mevlevilik'tir. Piri, Mevlâna Celâleddin Rûmî'dir. Tezahürleri ve çağrısı bakımından evrensel bir nitelik taşımaktadır.²⁴ Mevlâna'nın yaşadığı dönemde Anadolu çok renkli ve hareketli bir tasavvuf ortamına sahip olarak daha sonraki dönemlerde yaşanacak olan gelişmelere de zemin hazırlamıştır.²⁵

2. Osmanlı Devleti'nde Devlet - Tarikat İlişkileri

Osmanlı Devleti'nde din ve devlet ilişkileri devletin pozisyonu, kudreti, yönetim tarzı ve aynı zamanda etrafında yaşanan hadiselerle ilintili bir gelişim ve değişim göstermiştir. Devlet zaman içerisinde merkezileştikçe takip ettiği politikalarını halka açıklamakta sıkıntı yaşamıştır. Bu açıdan bir merkez-çevre sorunu olarak din-devlet ilişkileri de çeşitli dönemlerden geçerek günümüze kadar gelebilmiştir. Osmanlı Devleti'nde geleneksel Türk devlet anlayışı, dini hayatta da kendini göstermiş ve din, Osmanlı Devleti'nde bir baskı unsuru olarak düşünülmemiştir. Halka karşı hoşgörülü yaklaşımlar takip edilmiş bu bağlamda gayri Müslimler dahi devlet idaresine girebilmiştir. Padişahlar çeşitli dini grupları aynı anda beraberlerinde bulundurarak farklı tarikatlara kucak açabilmiştir.²⁶

Osmanlı Devleti'nde devletin dini gruplarla ilişkisinde İslamiyet belirleyici bir rol oynamıştır. Zira devlet, beylik olarak ortaya çıktığı dönemden Tanzimat Fermanının ilan edildiği zaman dilimine kadar yaşanan tarihsel süreç içerisinde, meşruiyetini dinden almıştır. Osmanlı Devleti'nin İslam fıkhiyla iç içe geçmiş yapısı ve hukuk kaidelerinin ortaya çıkmasında dinin etkinliği, bu durumu gözler önüne sermektedir.²⁷ Bu çerçevede Osmanlı'da egemenliğin kaynağının ilahi olduğu kabul edilmiş ve tüm devlet yöneticileri kendilerini dini makamlara onaylatarak ve uygulamalarında dini motiflere yer vererek iktidarlarını meşrulaştırma yolunu seçmiştir.²⁸

Bu temele bağlı olarak ilk kuruluş aşamasından itibaren dini renge bürünen Osmanlılar, yürüttükleri teşkilatlanma çabalarıyla devlet yapısı içerisinde hem kurumsal ve hem de bürokratik boyutta dine yer vermiştir. Osmanlılar, yönetimini padişahтан başlayarak en alt kademe ve birime kadar kendisini dini alanın kapsamı içerisinde görerek kurumlarını İslami esaslara göre oluşturmaya gayret etmiştir.²⁹

Osmanlı Devleti'nin kuruluş yıllarında Orta Asya ve Ortadoğu'dan göç ederek gelen şeyh ve dervişler devletin kuruluşunda önemli bir paya sahip olmuştur. Özellikle yeni

²⁴ Mehmet Rami Ayas, *Türkiye'de İlk Tarikat Zümreleşmeleri Üzerine Din Sosyolojisi Açısından Bir Araştırma* (Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1991), 61.

²⁵ Ahmet Yaşar Ocak, *Türkiye'de Tarihin Saptırılması Sürecinde Türk Sufiliğine Bakışlar Ahmed-i Yesevi Mevlâna Celâleddin-i Rumi Yunus Emre Hacı Bektaş-ı Veli Ahilik Alevilik-Bektaşilik (Yaklaşım, Yöntem ve Yorum Denemeleri)* (İstanbul, İletişim Yayınları, 1996), 97; Ahmet Yaşar Ocak, *Babailer İsyanı Aleviliğin Tarihsel Altyapısı Yahut Anadolu'da İslam-Türk Heterodoksisinin Teşekkülü*, 63.

²⁶ Bahtiyar Murat Aras, "Osmanlı Devleti'nde Din ve Devlet İlişkisi", *Cappadocia Journal of History and Social Sciences* 2 (2014), 68.

²⁷ Hande Seher Demir, "Klasik Dönem Osmanlı Devleti'nde Din-Devlet İlişkilerinin Laiklik, Sekülerizm, Teokrasi ve Din Devleti Sistemleri Kapsamında İncelenmesi", *Ankara Barosu Dergisi* 3 (Mayıs 2013), 286.

²⁸ Şükrü Karatepe, "Osmanlı'da Din - Devlet İlişkisi", *Din - Devlet İlişkileri Sempozyumu*, ed. Osman Tunc (İstanbul: Beyan Yayınları, 1996), 11.

²⁹ Ejder Okumus, *Klasik Dönem Osmanlı Devleti'nde Din - Devlet İlişkisi* (Ankara: Lotus Yayınları, 2005), 75-76.

fethedilen bölgelerde kurulan zaviyeler ve bu zaviyelere tasavvuf erbabı kişilerin iskân edilmesi bu bölgelerin Türkleşmesi ve İslamlaşmasında etkili olmuş hatta padişahlar kimi zaman bu dervişlerin gücünden çekinebilmiştir.³⁰

Bu bağlamda Osmanlı Devleti'nde devlet-din ilişkilerinin çerçevesini Sünni fıkıh paradigması belirleyici olmuştur. Bu paradigmada ise en önemli özellik, dinî alanın siyasî otoriteye bağlı olarak konumlandırılmasıdır. Tanzimat ile birlikte bu paradigmada asıl çatlağı din-devlet ilişkisi değil siyasî otoritenin nasıl tanımlanacağı ve kısıtlanıp kısıtlanamayacağı tartışmaları oluşturmuştur. Ve din bu tartışmalarda daha çok siyasî ve sosyal değişimin meşruiyet aracı olarak öne çıkmıştır.³¹

Genel olarak ele aldığımızda Osmanlı Devleti'nde devlet ve dini gruplar arasındaki ilişkileri üç aşamada değerlendirilebilir. Bunlar; Uzlaşma, Devletleşme ve Tasfiye Dönemi'dir. Yani kuruluş, yükseliş ve yıkılış dönemlerinde devlet-dini gruplar ilişkileri kendine özgü olumlu veya olumsuz bir seyir izleyebilmiştir.³²

2.1. Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Devrinde Devlet - Tarikat İlişkileri

Anadolu topraklarının Türk yurdu haline gelmesinde dervişler önemli bir rol üstlenmiş ve Osmanlı Devleti'nin kuruluşu aşamasında etkili unsurlardan birisi tasavvuf olmuştur.³³ Bu çerçevede tekkelerin daha Osmanlı kuruluş döneminde toplumsal hayat ve düzen açısından yerine getirdiği fonksiyonlar tekkeyi Osmanlı hanedanı ve aşiretiyle birlikte devletin kurucu unsurlarından biri haline getirmiştir.³⁴

Osmanlı Devleti'nin kuruluş yılları aynı zamanda sistematik hale gelen tasavvufi yapılar olan tarikatların da geliştiği dönemdir. Osmanlı yöneticileri, tasavvufun üstlenmiş olduğu işlevler dolayısıyla, devlet sınırlarının en ücra köşelerine ulaşmaya kadar tekke ve zaviyelerin örgütlenmesini sağlamıştır. Böylece bu grupların liderliğini yürüten mutasavvıfların devletle iş ve hatta hedef birliği içinde hareket etmeleri Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan yıkılışına kadar devam etmiştir.³⁵

Tarikat mensuplarının uç bölgelerine kaymasında Moğol istilasının etkisi hayli fazla olmuştur. Moğol baskısından kaçan insanlar şeyh ve babalara sığınmış, tarikat mensubu

³⁰ Şerif Mardin, *Türkiye'de Din ve Siyaset Makaleler 3* (İstanbul: İletişim Yayınları, 1991), 87.

³¹ Hilmi Demir, *Türkiye'de Dinin Kamusal Rolü ve Din İstismarı: Tarihsel Bir Analiz* (TASAV, 2014), 9.

³² Ömer Yılmaz, *Osmanlı Devleti'nde Padişah-Sufi İlişkileri*, ed. Ömer Yılmaz (Ankara: Akçağ Yayınları, 2019), 26.

³³ Zafer Erginli, "Osmanlı Devleti'nin Kuruluşunda Türk Dervişlerinin İzleri", *Türkler Ansiklopedisi* (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002), 9/193; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi 1* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988), 530.

³⁴ Zekeriya Işık, *Tekkedeki İktidar Osmanlı İmparatorluğu'nda Toplumsal Alanda İktidar Mücadelesi* (Konya: Çizgi Kitabevi, 2017), 41.

³⁵ Mustafa Özsaray, *Arşiv Belgeleri Işığında Osmanlı'da Devlet-Tekke İlişkileri (XIX. Yüzyıl)* (İstanbul: Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018), 14; Reşat Öngören, "Osmanlı'nın Kuruluş Yıllarında Anadolu'nun Tasavvufi Durumu", *Diyanet Aylık Dergi* 98 (1999), 8.

olmuş ve tarikat liderinin çevresinde örgütlenmiştir. Bu bağlamda tekke ve zaviyelerde kitleleri harekete geçiren unsurlar Melamiler, Kalenderiler ve Haydariler olmuştur.³⁶

Osmanlılar devletin temelini atarken, ahilikten ve ahi liderlerinin nüfuzlarından da faydalanmışlardır. Özellikle Osman Gazi'nin kayınbabası Şeyh Edebali dönemin önde gelen liderlerindendi. Şeyh Edebali, beye yakınlığı ve üzerindeki nüfuzunun yanı sıra kurduğu zaviyede tasavvufi faaliyetler gerçekleştirerek devletin temellerindeki manevi harcı da atmıştır.³⁷ Bununla beraber tarikatlar; siyasi, dini, askeri, ekonomik, sosyal alanlarda önemli fonksiyonlar üstlenmiş, dolayısıyla Osmanlı yönetimi bu tarikatlarla irtibatlı olmuş ve onları kontrol altında tutmaya çalışmıştır.³⁸

Tarikatların toplum üzerindeki sosyal fonksiyonları çeşitli açılardan düşünülebilir, bunlardan birisi de toplumun yönetici kadrosunun tarikatlarla olan ilişkisidir. Nitekim bir toplum onu yönetenin kişiliğinde temsil edilmektedir. Buna göre hükümdarın şahsi tutumu aynı zamanda toplumun da tutumu anlamına gelmektedir.³⁹ Haliyle yönetici ve sultanların tasavvufi oluşumlara karşı ortaya koyduğu pozitif yaklaşım halkın da tasavvuf erbabına karşı pozitif yönlü yaklaşımını geliştirmektedir. Bu bağlamda Osmanlı hükümdarlarının mutasavvıflarla yakın ilişki geliştirmeleri padişahların tarikat müntesibi gibi addedilmelerine yol açmıştır.⁴⁰

Horasan Erenleri⁴¹ olarak da adlandırılan dervişlerin Âşıkpaşazade tarafından dört guruba ayrıldığı bilinmektedir. Bunlar; Gaziyân-ı Rum, Ahîyân-ı Rum, Bacıyân-ı Rum ve Abdalân-ı Rum⁴² adlarını taşımaktadır. Âşık Paşazade'nin dile getirdiği dördüncü grup olan Abdalân-ı Rum, Anadolu'da faaliyet yürüten dervişleridir.⁴³

Babailer neredeyse Anadolu'daki tüm Türkmen boylarını hep beraber harekete geçirerek Selçukluları ciddi biçimde sıkıntıya sokmuştur. Bununla birlikte Osmanlı Devleti'ni kuran Kayıların da Horasan Erenleri gibi hareket etmesi, bu kitlenin Osmanlı devlet felsefesinin temellerinin nereden geldiğini göstermesi açısından önemin taşımaktadır.⁴⁴ Bu erenler, fetihleri gerçekleştirmek için Osmanlı ordularına sadece teşkilatlı ve imanlı asker sağlamakla kalmamıştır. Dervişler; geniş halk kitleleri arasında çok etkin bir yapıştırıcı gibi faaliyet göstererek, fethedilen toprakların toplumsal bünye ve idari yapılarında büyük değişiklikler yapmak için uygun kaynaşmayı da sağlamışlardır. Böylece tarikatlar, Anadolu ve Balkanların İslamlaşmasında etkili oldukları gibi⁴⁵ sınır boylarında da toplumsal yaşantının devam etmesini mümkün kılmıştır.⁴⁶ Ayrıca tarikatlar

³⁶ Davut Dursun, *Osmanlı Devletinde Siyaset ve Din* (İstanbul: İşaret Yayınları, 1992), 109.

³⁷ Mustafa Aşkar, "Osmanlı'nın Kuruluş Döneminde Tasavvufi Hareketler: Devlet-Sufi İlişisine Bir Bakış", *Uluslararası Hacı Bayram-ı Veli Sempozyumu* (İstanbul: Türk Kadınları Kültür Derneği, 2012), 220.

³⁸ Zekeriya Akman, *Osmanlı'da Devlet-Tekke Münasebetleri Meclis-i Meşayih* (Ankara: Elips Kitap, 2013), 31.

³⁹ Hasan Küçük, *Osmanlı Devleti'ni Tarih Sahnesine Çıkaran Kuvvetlerden Biri: Tarikatlar ve Türkler Üzerindeki Müsbet Tesirleri* (İstanbul: TÜRDAV Basım Yayım, 1976), 148.

⁴⁰ İrfan Gündüz, *Osmanlılarda Devlet - Tekke Münasebetleri* (Ankara: Seha Neşriyat, 1983), 20.

⁴¹ Mehmet Fuad Köprülü, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1991), 94.

⁴² Âşık Paşazade, *Osmanoğulları'nın Tarihi* (İstanbul: Koç Kültür Sanat Tanıtım, 2003), 298.

⁴³ Sencer Divitçioğlu, *Osmanlı Beyliğinin Kuruluşu* (İstanbul: Eren Yayıncılık, 1996), 50.

⁴⁴ Muammer Ulutürk, "Osmanlı Devleti'nin İnşasında Horasan Erenleri", *Tefekkür Dergisi* 57 (2012), 1-2.

⁴⁵ Barkan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler: İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler", 283.

⁴⁶ Mehmet Necmettin Bardakçı, "Türklerin Sosyal ve Kültürel Hayatında Tasavvuf ve Tarikatlar", *Türkler Ansiklopedisi* (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002), 7/686.

fethedilen bölgelerin iskân edilmesi konusunda bir zaviye oluşturarak rehberlik ve liderlik yapmıştır.⁴⁷ Bu çerçevede dervişler iskan bölgelerine aile ve akrabalarıyla gelen muhacirlerdir ve bu şekilde bir zaviye inşa etmeleri bu bölgelerin imar ve güvenliğinin sağlanmaktadır.⁴⁸

Osmanlı Devleti'nin kuruluş sürecinde tasavvufi anlayışın içe dönük, fikirsel yönü güçlü yapılar olmaktan çok, toplumsal hayatla iç içe, toplumun ve devletin beklentilerini öne alan ve birçok alanda önemli fonksiyonları üstlenen bir boyutta olduğu görülür. Bu durum ilk Osmanlı hükümdarlarının etrafının mutasavvıflarca çevrenmesinin de bir izahı olarak düşünülebilir.⁴⁹

Osmanlı Kuruluş Dönemi'ndeki mutasavvıflar çevrelerindeki müritleriyle beraber Osmanlı Beyliği topraklarına sonradan gelip yerleşmiştir.⁵⁰ Abdal olarak isimlendirilen bu gruplar hükümdarın da izniyle önemli birçok fetih hareketine katılmış ve bunun sonucu olarak birçok yerleşim bölgesinin isimlendirilmesinde etkili olmuştur.⁵¹ Dervişlerin fetih ve iskân faaliyetleri dışında, İslamlaşma süreçlerinde de etkin rol aldıkları görülmektedir.⁵²

Ancak siyasi otorite ile mutasavvıflar arasındaki ilişkilerin her zaman uyum içerisinde olmadığı⁵³ kimi zaman sufi çevrelerin iktidara karşı pasif veya aktif olarak karşı çıktıkları görülebilmektedir. Bu çerçevede sufi çevreler Osmanlı iktidarıyla ilişkileri bakımından iki kategoride ele alınabilir:

Birincisi, Sünni şehirli sufiler boyutuna vurgu yapan Konformist sufilik iken ikincisi bazen militan bir karakter de kazanabilen Non-konformist sufilik diyebileceğimiz göçebelere oluşan kırsal sufi çevrelerdir.⁵⁴ Özellikle Selçuklular döneminde ortaya çıkan Babai gruplar bu çerçevede Non-konformist sufilerin önemli bir örneğini oluşturmaktadır.

Devlet ile tarikat gruplarının arasındaki dengenin bozulmasında devletin iki konuda gösterdiği hassasiyet belirleyici olmuştur. Bunlardan birincisi idari sistem ve siyasal yapının bozulması endişesi iken diğeri ise inanç açısından ehli-sünnet çizginin dışına çıkılması kaygısıydı.⁵⁵

⁴⁷ Semavi Eyice, "İlk Osmanlı Devrinin Dini-İçtimai Bir Müessesesi Zaviyeler ve Zaviyeli Camiler", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası* 23/1-2 (1963), 29.

⁴⁸ Barkan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler: İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler", 298.

⁴⁹ Yusuf Halaçoğlu, *XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1991), 127.

⁵⁰ Ahmet Yaşar Ocak, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Marjinal Sufilik: Kalenderiler (XIV-XVII. Yüzyıllar)* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1992), 88.

⁵¹ Erginli, "Osmanlı Devleti'nin Kuruluşunda Türk Dervişlerinin İzleri", 9/196-197.

⁵² Ahmet Yaşar Ocak, "Bazı Menakıbnamelere Göre XIII-XV. Yüzyıllardaki İhtidarlarda Heterodoks Şeyh ve Dervişlerin Rolü", *Osmanlı Araştırmaları Dergisi* 2/2 (Aralık 1981), 42.

⁵³ Mehmet Necmettin Bardakçı, "Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Sürecinde Tasavvuf ve Tarikatlar", *Araştırmalar İnsan Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 1/2 (1999), 4.

⁵⁴ Ahmet Yaşar Ocak, *Osmanlı Sufiliğine Bakışlar Makaleler - İncelemeler* (İstanbul: Timaş Yayınları, 2015), 76.

⁵⁵ Abdurrezzak Tek, "Osmanlı Klasik Döneminde Devlet - Tarikat İlişkileri", *Dini Gruplar, Siyaset ve Bürokrasi*, ed. Kemal Ataman vd. (Bursa: Emin Yayınları, 2017), 14.

Mutasavvıflara gösterilen ayrıcalıklara rağmen, gerek görülmesi halinde, çalışmaları takip ve kontrol edilmiş, uygun olmayan davranış sergileyen, âyende ve râvendeye hizmette kusuru tespit edilen dervişlere, durumlarını düzeltmeleri için ikazda bulunulmakta veya bu dervişler memleket dışına sürgün edilmektedirler.⁵⁶ Osmanlı Devleti; tarihsel süreci içine tarikat görünümlü grupları ve tasavvuf ismiyle meydana gelen bazı uç gelişmeleri yakından izlemiş, bu grupları denetime tabi tutmuştur. Bu çerçevede Hurufiler, Kalenderiler, İşkiler, Cevlakiler, Babailer ve Melamiler; Osmanlı topraklarında ayrılıkçı ve tepki çeken düşüncelerini ortaya koymaya muvaffak olamamıştır.⁵⁷

Nitekim Orhan Gazi, bir kısım dervişin durumunu araştırarak dini anlayışı ciddiye almayan torlak, çırak ve âlemlerin ellerindeki mallara el koyup onları ülkeden sürdürmüştür. Buna karşılık dini kurallara uyan, toplum huzurunu bozmayan, Türkleştirme, İslamlaştırma ve iskân ile imar faaliyetlerinde öne çıkan gruplara ise yer tahsis etmiştir.⁵⁸

Özellikle Timur bozgunundan sonra ortaya çıkan karmaşa, dini grupların devletle çatışmasına neden olmuştur. Aslında genel olarak Türk - İslam tarihine bakıldığı zaman kargaşa devirlerinde bu tip sıkıntıların ortaya çıktığı görülmektedir. Örneğin Büyük Selçuklu Devleti'nin zayıflamaya yüz tuttuğu dönemde Bâtınlık hareketini ve Anadolu Selçuklu Devleti'nin yine son dönemlerinde görülen Baba İshak olayını bu çerçevede ele alabiliriz. Bu yüzden Osmanlı Devleti'nde Çelebi Mehmet Devri'nin olayları arasında meydana gelen Şeyh Bedreddin İsyanı üzerinde durulması gereken önemli gelişmelerden birisidir.⁵⁹

Fetret Devri'nin yol açtığı karmaşa ortamında halka sosyal refah ve cennet vaat ederek isyan eden Şeyh Bedreddin'in hareketi güçlülükle de olsa bastırılmış ve yakalanan Şeyh, ulema tarafından sorgulanarak siyasi otoriteye karşı suç işlediği hükmüne varılarak idam edilmiştir.⁶⁰

Yaşanan gelişmelere bakıldığında Şeyh Bedreddin'in bazı düşünce hareketleri ve sosyopolitik gerilimlerin odak noktasında yer aldığı görülmektedir. Bu yaşananlar, kuruluş devrinin sıkıntılı bir döneminde Osmanlı Devleti'nin varlığını tehdit etmekle sınırlı kalmamış, uzunca bir dönem Osmanlı "merkezkaç" nitelikli geniş "sosyo-mistik" tasavvufi gruplarla padişahlar arasındaki ilişkilere egemen olacak çatışma boyutunu da gözler önüne sermiştir.⁶¹

Osmanlı Devleti, güçlendikçe bürokratik yapıyı da güçlendirmeye yönelmiş ve merkezîyetçi anlayışı sağlama aldıkça Türkmenleri de dönüştürmeye başlamıştır. Böylece

⁵⁶ Gündüz, *Osmanlılarda Devlet - Tekke Münasebetleri*.

⁵⁷ Kadir Özköse, "Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Döneminde Tekkelerin Fonksiyonu", *yenidünyadergisi* (Erişim 20 Ekim 2020).

⁵⁸ Halaçoğlu, *XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*, 128; Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, 54; F. R. Haslok, *Bektaşilik Tetkikleri*, çev. Ragıp Hulusi (Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı, 2000), 56-58.

⁵⁹ Ömer Yılmaz, *Osmanlı Devleti'nde Padişah-Sufi İlişkileri*, 40.

⁶⁰ Aşık Paşazade, *Osmanoğulları'nın Tarihi*, 159-160.

⁶¹ Michel Balivet, *Şeyh Bedreddin Tasavvuf ve İsyan*, çev. Ela Gültekin (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000), 120.

Osmanlı Devleti bir biçimde dönüştürdüğü Türkmenler ve onların sahip oldukları tasavvufi anlayış yerine yeni bir sufilik anlayışını da üretmiştir.⁶²

Genel anlamda Osmanlı kuruluş yıllarında tarikatlar, gönül terbiyesi mektebi, güzel sanatlar akademisi, bilgi ve iletişim merkezi, spor alanı, şifahane, siyasi, askeri, içtimai ve iktisadi ahlakın, birlik ve beraberlik ruhunun işlendiği yuvalar olmak⁶³ gibi birçok işlevi yerine getirmiş ve bu bağlamda devletten destek görmüştür. Buna karşılık tasavvufu istismar eden, dini hassasiyet göstermeyen ve siyasi hedefler peşinde koşarak isyanlara karışan tekke mensupları ise cezalandırılmıştır.⁶⁴

2.2. Osmanlı Devleti'nin Yükselme Döneminde Devlet - Tarikat İlişkileri

Osmanlı Devleti'nin Yükselme Dönemi'ndeki etkin tarikatları, iki şekilde ele alabiliriz. Birincisi vakıf gelirleriyle ekonomik olarak desteklenen tekkeleri, iyi tanımlanmış organizasyonları ve belirli ayin ve törenleri ile şehirlerde kök salarak mensuplarını üst toplumsal tabakalardan oluşturan tarikatlardır. Diğeri ise Melâmî bir anlayışta ve gizlilik içerisinde örgütlenmiş, siyasi iktidara karşıt grupların şekillendirdiği yapılardır. Döneme; Bektaşilik, Mevlevilik, Zeyniyye, Rıfailik, Kadirilik, Halvetilik, Bayramilik ve Nakşilik damgasını vurmuştur diyebiliriz.⁶⁵

Yükselme Dönemi'nde genellikle kentlerde entelektüel düzeyde bir tasavvuf anlayışının yaygın olduğu kadar taşrada da güçlü tarikat şeyhleri vardır. Bu çerçevede özellikle Bayramiyye Tarikati ön plana çıkmaktadır. Nitekim Hacı Bayram hem ilmi tasavvuf anlayışını hem de kırsal alana seslenebilen tasavvufi yaklaşımı şahsında ortaya koyabilmiş nadir mutasavvıflardan birisidir.

Bu çerçevede Hacı Bayram'ın etrafında kümelenen müridlerin durumu, Baba İshak ve Şeyh Bedreddin isyanlarının yıkıcı etkisini uzun yıllar gidermeye uğraşan yöneticileri endişeye sevk etmiştir. Bunun üzerine II. Murad, Hacı Bayram'ı Edirne'ye çağırarak meseleyi incelemiş, söylenenlerin doğru olmadığı anlaşılınca müridlerinin vergi muafiyetine tabi tutulacağını beyan ederek ve Şeyh'i Ankara'ya göndermiştir.⁶⁶

Yükselme Döneminin göze çarpan önemli tarikatlarından birisi de Mevleviliktir. Osmanlı Devleti'nde Mevlevî Tarikati, Germiyan beyinin ölmeden önce ülkeyi II. Murad'a vasiyet etmesi üzerine beyliğin Osmanlı topraklarına dâhil olmasıyla önem kazanmıştır. II. Murad'ın 1426'da Edirne'de büyük Mevlevihane'yi açmasıyla tarikat Osmanlı'nın desteğini sağlamıştır.⁶⁷

⁶² Lütfi Bergen, "Ömer Lütfi Barkan'ın Dervişleri ve Anadolu'da Şehir Kurmak", *Journal of Islamic Research (APJIR)* 1/1 (Şubat 2017), 30.

⁶³ Osman Nuri Ergin, *İstanbul Mektepleri ve İlim, Terbiye ve San'at Müesseseleri – Dolayısıyla – Türkiye Maarif Tarihi*, (İstanbul: Eser Matbaası, 1977), 224-240.

⁶⁴ Özsaray, *Arşiv Belgeleri Işığında Osmanlı'da Devlet-Tekke İlişkileri (XIX. Yüzyıl)*, 175.

⁶⁵ Ünver Günay, "XV. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Sosyo-Kültürel Yapı, Din ve Değişme", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 14 (2003), 39

⁶⁶ Abdülbaki Gölpınarlı, *Melamilik ve Melamiler* (İstanbul: Devlet Matbaası, 1931), 34.

⁶⁷ Nilgün Açık Önkaş, "Mevlevilerin Yönetimle İlişkileri", *Akademik Bakış Dergisi* 23 (2011), 3.

Dönemin önemli tarikatlarından birisi de Zeyniyye'dir. Tarikatın öncü ismi Şeyh Vefa; Mevlânâ ve İbn Arabî'nin düşüncelerini yeniden canlandırmış, tasavvufi anlayışın dışında Osmanlı ilim ve kültür sahasına da önemli katkılar sunmuştur. Şeyh Vefa sadece tasavvuf alanında değil aynı zamanda astronomi, musiki ve fen bilimlerinde de yetkin, Farsça, Arapça ve Türkçe şiir yazabilecek kadar da şair ruhlu bir kimsedir.⁶⁸

Yükselme Döneminde meşruiyetini dinden alan ve tasavvufi yaklaşıma dayanan tekke ve tarikatlar, sistemin bütünleyici bir unsuru olarak birçok önemli fonksiyonu yerine getirmiştir.⁶⁹ Sosyal yapı oluşurken tarikatlar da birer "ara form" biçimi kazanarak sistemin bir parçası haline gelmiştir. Bir yandan toplumsal bütünleşmeyi sağlarlarken, diğer yandan da tepki ve direnç fonksiyonunu üstlenmekte; böylece çok yönlü sosyal işlevlere sahip olmaktadır.⁷⁰

Ancak Yükselme Döneminde, Osmanlı yönetimi ile bazı tasavvufi gruplar arasında sıkıntılar da söz konusu olmuştur. Bu gruplardan birisi Kalenderiler⁷¹ iken bir diğeri de Osmanlı Devleti'nin hüküm sürdüğü yıllarda çeşitli dini etkileşimler neticesinde Azerbaycan'da gelişip Orta Doğu'daki bütün Sünni anlayışın dışında kalan grupları nüfuzu altına alan Hurufiliktir. Bu hareketin 14. yüzyılın sonlarından itibaren 16. yüzyıla kadar bütün Osmanlı ülkesinde etkili olduğu gözlemlenmiştir.⁷²

II. Mehmed döneminde Hurufiler takip ve tenkil edilince Bektaşiliğe nüfuz etmişlerdir. II. Bayezid'e karşı tertip edilen suikast üzerine bu heterodoks zümreler aleyhinde çok şiddetli takibata geçilmesine rağmen onlar yine de varlıklarını sürdürmeyi başarmışlardır.⁷³ Buna karşılık Hurufilerin 16. yüzyılda cezalandırılmasına yönelik düzenlemeler söz konusu olmuştur.⁷⁴ Bu gelişmeler göstermektedir ki tasavvufi oluşumlara karşı oldukça alakadar davranan padişahlar konu siyasi bir şekil kazanıp da hâkimiyet alanlarını tehdit etmeye başladığında sert tedbirlere de başvurmaktan çekinmemiştir.

Yükselme Döneminde tasavvufi bir yorum olarak ortaya çıkıp zamanla siyasallaşan Şii Safevi tehlikesi Anadolu'da etkin bir biçimde kendisini göstermiştir.⁷⁵ Erdebil'de ortaya çıktıktan sonra II. Bayezid, I. Selim ve I. Süleyman zamanlarında etkinliğini artıran ve Şii yaklaşımlarla beslenen Safevi tarikatı; Şeyh Cüneyd zamanında Anadolu'da bulunan köylü ve göçebe kitleler arasında yayılmış ve şeyhlik yerini şahlığa bırakmaya başlamıştır.

Şah İsmail döneminden itibaren dini bir görünüm kazanan Safevilerin desteklediği Şii, Hurufi ve Bâtıni kitleler Osmanlı ülkesindeki Türkmen boyları içinde geniş bir taraftar grubu kazanmıştır. Bu noktada dikkat edilmesi gereken önemli bir konu ise, Şah İsmail'in

⁶⁸ Ömer Yılmaz, *Geçmişten Günümüze Tasavvuf ve Tarikatlar* (Ankara: Akçağ Yayınları, 2015), 294-295.

⁶⁹ Günay, "XV. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Sosyo-Kültürel Yapı, Din ve Değişme", 38.

⁷⁰ Ünver Günay - Ahmet Vehbi Ecer, *Toplumsal Değişme, Tasavvuf, Tarikatlar ve Türkiye* (Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları, 1999), 194-196.

⁷¹ Reşat Öngören, "Osmanlı Türkiyesinde Tarikatlar", *Türkiye'de Tarikatlar Tarih ve Kültür*, ed. Semih Ceyhan (İstanbul: İslam Araştırmaları Merkezi Yayınları, 2015), 60.

⁷² Ahmet Yaşar Ocak, "Babailer İsyanından Kızılbaşlığa: Anadolu'da İslâm Heterodoksisinin Doğuş ve Gelişim Tarihine Kısa Bir Bakış", *Belleten Dergisi* 64/239 (2000), 143.

⁷³ Günay - Ecer, *Toplumsal Değişme, Tasavvuf, Tarikatlar ve Türkiye*, 192.

⁷⁴ Öngören, "Osmanlı Türkiyesinde Tarikatlar", 61.

⁷⁵ Gündüz, *Osmanlılarda Devlet - Tekke Münasebetleri*, 37.

kökenleri Sünni ve Şafii olmasına rağmen zamanla Şiiliği yaymaya çalışmış olmasıdır.⁷⁶ Bu çerçevede Şah İsmail, tasavvufi grupları kendi hedefleri çerçevesinde ve Osmanlı Devleti aleyhinde kullanmıştır.⁷⁷

Şii faaliyetlerinin devlet aleyhine yoğunluk kazandığı bu dönemde, Sünni ulema ve meşayih, Osmanlı Devleti katında önemli bir değer elde ederek kendilerinin devlet eli ile desteklenmesi yoluna gidilmiştir.⁷⁸ Özellikle Nakşibendiliğin Osmanlı ülkesinde önem kazanmasında bu durumun etkili olduğu ifade edilebilir. Nakşibendiyye tarikatının II. Mehmed zamanında etkili olamamasında tarikatın önemli simalarından Şeyh İlahî'nin Şeyh Bedreddin'e ait olan "Varidat" isimli yapıtını şerh edip onun düşüncelerini kabul etmiş bulunması düşüncesiyle izah edilebilir.⁷⁹ Bu bakımdan geçmişte devlete karşı ayaklanmış ve eserleri yasaklanmış bir şahsın fikirlerini benimseyen ve savunan bir kişiye karşı devletin çok da olumlu bir bakış açısına sahip olamayacağı anlaşılmaktadır.

Bu bağlamda devlet kendisine muhalif olarak ortaya çıkan tasavvufi oluşumlara karşı da gereken hassasiyeti göstererek önlem almaya gayret etmiştir.⁸⁰ Yükselme Dönemi'ndeki kimi şeyhlerin idam edilmelerine kadar varan gelişmeler düşünüldüğünde bu tarz hareketlerin etkinlik kazanmasında "Kutup" anlayışının ön plana çıktığı görülmektedir. Kutup, aslında Allah'ın dünyayı yönlendirmek için ilahi niteliklerle donattığı, insan görünümünde ancak insanüstü bir varlıktır. Bu çerçevede kutup hem dini hem de dünyevi-siyasi olmak üzere iki misyona sahiptir. Böylece bazı sufi grupların Osmanlı iktidarına neden karşı çıktıkları sorusu da cevaplanmış olmaktadır. Kutup anlayışına göre; Osmanlı padişahlarının dini ve dünyevi otoritesi gayri meşru kabul edilmekte, dünyayı düzenlemesi gereken asıl güç olarak kutup görülmektedir.⁸¹ Nitekim bu anlayış tasavvuf dünyasında hemen hemen her tarikatın kendi pirini kutup ilan etmesiyle sonuçlanmıştır.⁸²

Bu noktada bir örnek olması açısından Ocak; Oğlan Şeyh İsmail Maşuki'nin mahkemesinde, mahkeme zabıtlarına göre Maşuki'ye atfen şahitlerin iddialarına göre genç şeyhin fikirlerini aşağıdaki gibi sıralamaktadır:

"1 - İnsan kadimdir ve insanlığını bildiği sürece onun için haram diye bir şey yoktur. Şeriatın haram dediği şeyler aslında helaldir. Mesela içki içmek cezbe-i ilahiye kapılmaktır; mümine helaldir. İnsan üstesinden geldiği müddetçe yiyip içip yatıp uyumalıdır. Bunların hepsi ibadettir.

2 - Beş vakit namaz avam içindir. Mümin olana yılda iki bayram namazı kâfidir. Zaten oruç, zekât ve hac da avamı meşgul etmek, birbirlerine düşmelerini engellemek için gelmiştir.

⁷⁶ Ahmet Keven, "Şah İsmail'in Mezhebi Eğilimlerinin Anadolu ve İran Coğrafyasına Etkileri", *Uluslararası Sosyal ve Eğitim Bilimleri Dergisi* 2/3 (Haziran 2015), 9.

⁷⁷ Bilal Dedeyev, "Safevi Tarikatı ve Osmanlı Devleti ilişkileri", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 1/5 (2008), 218.

⁷⁸ Gündüz, *Osmanlılarda Devlet - Tekke Münasebetleri*, 39-40.

⁷⁹ Bardakçı, "Türklerin Sosyal ve Kültürel Hayatında Tasavvuf ve Tarikatlar", 7/692.

⁸⁰ Ahmet Yaşar Ocak, *Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler Yahut Dairenin Dışına Çıkanlar (15.-17. Yüzyıllar)* (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2013), 317-357; Zekeriya Işık, *Devlet ve Tarikat Osmanlı Toplumunda Devlet Tarikat İlişkilerinin İdeolojik ve Sosyolojik Zemini* (Konya: Çizgi Kitabevi, 2016), 82.

⁸¹ Ahmet Yaşar Ocak, "Bayramlık ve Osmanlı Tasavvuf Tarihindeki Yeri", *Uluslararası Hacı Bayram-ı Veli Sempozyumu* (İstanbul: Türk Kadınları Kültür Derneği, 2012), 18-19.

⁸² Işık, *Devlet ve Tarikat Osmanlı Toplumunda Devlet Tarikat İlişkilerinin İdeolojik ve Sosyolojik Zemini*, 82-83.

3 - Kıyamet, Hesap ve Kabir azabı gibi şeyler yoktur.

4 - Zina ve livata haram değildir. Bunlar aşkın lezzetidir.

5 - Herkes aslında Tanrıdır. Zira her suretten görünen odur. Görünür Tanrıya tapmak lazımdır.

6 - Ruh bir bedenden çıkar, ötekine girer.

7 - Müridlerin kadınları, kızları ve oğulları ehlullaha helaldir.

8 - İnsanı yaratan aslında kendisidir. Ama bir kadınla beraber olunur; ondan bir çocuk doğar, buna "Tanrı yarattı." denir.

9 - Asıl Tanrı, başı Arşta ayağı Ferşte ve on sekiz bin âleme dolu olan Kutb'dur."⁸³

Böylece Oğlan Şeyh'in özellikle tartışmalı konuları ele alması onun idamı ile sonuçlanmıştır.⁸⁴ Anlaşılacağı üzere Kutup inancı her an bir kıyam veya siyasi istekleri içinde bulunduran tehlikeli bir durum arz etmektedir. Dolayısıyla kutup, velayet ve mehdilik ile birlikte meşayih ile sultanı ve ulemayı, tekke ile devleti karşı karşıya getiren başlıca temel anlayışlardan birisi olmuştur.⁸⁵

Kutup anlayışı bağlamında devletin tarikatlarla ilişkisi zaman zaman sorunlu boyutlara ulaşırsa da devletin herhangi bir tarikat ya da şeyhe karşı özel bir baskı uygulamak gibi bir yaklaşım içinde olmadığını bilakis toplumda huzuru sağlayıp kanunun uygulanmasını esas aldığı⁸⁶ belirtmek gerekir.

2.3. Osmanlı Devleti'nde 17. ve 18. Yüzyıllarda Devlet - Tarikat İlişkileri

Osmanlı İmparatorluğu 16. yüzyılın sonu ve 17. yüzyılın başlarında büyük bir değişim ve dönüşüm yaşamıştır. Bu süreçte Avrupa'da yaşanan Rönesans ve Reform ile yeni birçok bölgenin bulunmasına yol açan Coğrafi Keşifler kıymetli madenlerin Avrupa'ya taşınmasına yol açarak Avrupa ekonomisinde büyük gelişmelerin yaşanmasını sağlamıştır. Buna karşılık Osmanlıların 17. yüzyılda siyasi, sosyal ve kültürel alanlarda daha önceki dönemlere göre negatif yönlü bir performans ortaya koyması devletin birçok kurumunda ciddi problemlere yol açmıştır. Bu sebeple genel olarak bu döneme Duraklama Devri denilmektedir.

17. yüzyılda hemen her alanda ciddi bir duraklama yaşanmasına paralel olarak Osmanlı Devleti'nde sufiler de kendi genel ilkelerinden ayrılmaya başladıkları için sonuç olarak tarikatlar bu durumdan olumsuz yönde etkilenmiştir.⁸⁷ Bununla birlikte bu dönem içinde bazı mutasavvıflar kaleme aldıkları kitaplarla geleneksel tasavvuf kültürünü devam

⁸³ Ahmet Yaşar Ocak, "Kanuni Sultan Süleyman Devrinde Osmanlı Resmi Düşüncesine Karşı Bir Tepki Hareketi", *Osmanlı Araştırmaları* 10/10 (Aralık 1990), 54.

⁸⁴ Süleyman Gökbulut, "Oğlan Şeyh İbrahim Efendi ve Bazı Tasavvufi Görüşleri", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11/22 (Aralık 2012), 255; İsmail Erünsal, "XV-XVI. Asır Osmanlı Zendeke ve İlhad Tarihine Bir Katkı", *Osmanlı Araştırmaları* 24/24 (Aralık 2004), 128.

⁸⁵ Işık, *Devlet ve Tarikat Osmanlı Toplumunda Devlet Tarikat İlişkilerinin İdeolojik ve Sosyolojik Zemini*, 83-84.

⁸⁶ Reşat Öngören, *Osmanlılar'da Tasavvuf Anadolu'da Sufiler, Devlet ve Ulema (XVI. Yüzyıl)* (İstanbul, İz Yayıncılık, 2012), 310.

⁸⁷ Ahmet Yaşar Ocak, "Zaviyeler (Dini, Sosyal ve Kültürel Tarih Açısından Bir Deneme)", *Vakıflar Dergisi*, 12 (1978), 258-259.

ettirmeye gayret etmişler ve bu şekilde sahip oldukları birikimi halka aktararak kültürel çözülmeyi durdurmaya yönelik adımlar atmıştır.⁸⁸ Ayrıca 17. yüzyılda devlet adamlarının mutasavvıflarla ilişkilerinin devam ettiğini ancak bunun Osmanlı Devleti'nin zirvede olduğu dönemler kadar canlı olmadığını söylemek mümkündür.⁸⁹ Buna bağlı olarak tasavvuf kurumunun, bu dönemde eskiye nazaran bazı sıkıntılar görülse de, hala etkisini sürdürdüğü ifade edilebilir.

Özellikle Mevlevîlik, bu dönemde Osmanlı sultanlarının ilgi duyduğu ve destek verdiği tarikatlardan birisidir. Bu bağlamda Mevlevîlik, Osmanlı Devleti'nin resmi tarikatı olma fonksiyonunu üstlenmiştir denilebilir.⁹⁰ Kimi sultanların da bu tarikata yönelmesi, devlet adamları ve geniş halk kitlelerinin Mevlevîliğe karşı sempati beslemesine olanak sağlamıştır. Bu yüzden Mevlevîler de genel anlamda devlet politikalarını desteklemiş ve yönetime karşı protestocu davranışlardan uzak durmuştur.⁹¹ Nakşiler ise 17. yüzyılda Doğu Anadolu'da ve özellikle Bursa'da faal olarak ağırlıklarını hissettirmiştir.⁹²

Bu gelişmeler de göstermektedir ki Osmanlı Devleti'nin kuruluşunda ve sosyal düzenin sağlanmasında etkin bir rol üstlenen tasavvuf 17. yüzyılda da hala aktiftir ve dinamikliğini sürdürmektedir. Osmanlı sosyal dinamiğinin üç sacayağından (cami, medrese, tekke) birisi olan tekke gerek nicelik ve gerekse de nitelik yönüyle bu dönemde de etkisini sürdürmeye devam etmektedir. Tarikat müntesipleri hem merkez tekkelerde hem de câmi, medrese ve buldukları farklı bölgelerde tasavvufi anlayışı yaygınlaştırmak, halkın irfan düzeyini üst noktalara taşımak, yönetimin daha sağlıklı devam etmesini sağlamak amacıyla hareket etmiştir. Onların bu gayreti karşısında, kuruluş dönemlerinden beri mutasavvıflar ile daima iletişim halinde olan Osmanlı padişah ve yöneticileri, mutasavvıflara karşı ilgilerini bu yüzyılda da sürdürmüştür. Mutasavvıfların bu kadar ilgi görmesi ve halk kesimlerince benimsenmelerinin temelinde yöneticilerin onlara karşı sergilediği sevgi, saygı ve destek belirleyici olmuştur.

17. yüzyılda da Kuruluş ve Yükseliş dönemlerinde olduğu gibi, mutasavvıflara gösterilen saygı kimi zaman yerini bazı olumsuz olaylara bırakabilmiştir. Bahsedilen bu dönemde, tasavvuf erbabından bazıları sürgün edilmiş bir kısmı ise idam ile cezalandırılmıştır. İdam ve sürgünlerde etkili olan temel gerekçe ise siyasi yaklaşım olmuştur.⁹³

Konumuz açısından dönemin en çok göze çarpan olaylarından birisi Kadızâdeliler ve Sivasîler arasında yaşanan çatışmadır.⁹⁴ Özellikle; Hızır'ın hayatta olup olmadığı, teganninin caiz olup olmadığı, sufilerin yaptığı raks ve deveranın caiz olup olmadığı, hutbe

⁸⁸ Bardakçı, "Türklerin Sosyal ve Kültürel Hayatında Tasavvuf ve Tarikatlar", 7/693-694.

⁸⁹ Hakan Kaya, "XVII. Yüzyılda Nakşibendi Tarikatının Devlet ve Toplumla İlişkisi Üzerine Bir Çalışma (İstanbul Diyarbakır Bursa)", *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi* 1/1 (Ocak 2012), 593.

⁹⁰ Necdet Yılmaz, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf Sufiler, Devlet ve Ulema* (İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 2007), 26.

⁹¹ Murat Akgündüz, "Mevlevîlik ve Osmanlı Padişahları", *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18/18 (Aralık 2007), 44.

⁹² Önkaş, "Mevlevîlerin Yönetimle İlişkileri", 5.

⁹³ Yılmaz, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf Sufiler, Devlet ve Ulema*, 477.

⁹⁴ İbrahim Baz, *Kadızâdeliler Sivasiler Tartışması* (Ankara: Otto Yayınları, 2015), 41-45.

okunurken tasliyye ve tarziye, tütün içmenin hükmü, kahve içmenin hükmü, afyon şurubu ve diğer keyif verici maddelerin kullanımının hükmü, Resulullah'ın anne ve babasının hükmü, Firavun'un imânı, İbn Arabî'nin durumu, Yezîd'e lanet edilip edilemeyeceği, bid'atlar, kabirleri ziyaret etme, Regaip, Beraat ve Kadir Gecelerinde cemaatle namaz kılınıp kılınamayacağı, musafaha, inhina (eğilerek) selâm verme, emr-i bi'l-ma'ruf nehiy anî'l-münker, millet ve rüşvet meseleleri tartışmada öne çıkan başlıklardır.⁹⁵

Kuruluş ve Yükselme Dönemleri'nde devlet yönetiminde etkin olan irade medrese ile tekke arasında ayırım yapılmasına izin vermemiş bilakis hem medreseye hem de tekkeye gereken ilgi ve alakayı göstermiştir.⁹⁶ Ancak zamanla ulema ile meşayih arasında çatışmanın şiddetlenmesinin temelinde, merkezi otoritenin zayıflaması, padişah ve vezirlerin tartışma konularını değerlendirebilecek eğitim ve kültür donanımından yoksun olması, Avrupa ve İran sınırlarında devam eden savaşlar ve toprak kayıpları, gün geçtikçe büyüyen ekonomik sorunlar gibi dönemin karakteristik vasıflarından kaynaklanan sebepler bulunmaktaydı.⁹⁷

Bu gelişmelere bağlı olarak 17. yüzyılda tekke ve medrese farklılığını derinleştiren bir anlayış meydana gelmiştir ki, bu anlayışa Kadızâde Mehmed Efendi isimli bir kişinin önderlik etmesi dolayısıyla "Kadızâdeliler Hareketi" denilmiştir. Kadızâde Mehmed'e karşı bu dönemde en etkin mücadele Abdülmecid Sivasî eliyle yapıldığı için, onun tarafında bulunanlar ise "Sivasîler" olarak isimlendirilmiş, sonuç olarak oluşan bu taraftarlık ve çatışma tarihe, Kadızâdeliler - Sivasîler mücadelesi olarak geçmiştir. Böylece, devletin uzlaştırmaya çalıştığı medrese-tekke çatışması çok hassas ve tehlikeli bir dönemde şiddetlenmiştir.⁹⁸

Nitekim bu iki grup arasında meydana gelen çatışmalar bağlamında bazı tekkeler kapatılırken, kimi dervişler de sürgün edilmiştir. Sıkıntılı süreç Köprülü Mehmed Paşa'nın vezir-i azamlığına kadar devam etmiştir. Köprülü Mehmet Paşa özellikle bir kısım ulemanın görüşü çerçevesinde Kadızâdelilerin fikirlerinin problemliliğini düşünerek durumu Padişah'a arz etmiş ve fesadı kışkırtanların katledilmelerine dair emir almıştır. Buna rağmen Köprülü idam yoluna gitmemiş, Kadızâde liderlerini Kıbrıs'a sürgün ettirmiştir.⁹⁹ Böylece şeyh ve tekkeleri Kadızâdelilerin elinden kurtaran Mehmed Paşa, bu hareketin de fiilen ortadan kalkmasını sağlayarak mevcut gerilim haline de son vermiştir. Yaşanan tartışmalar içerik açısından ele alındığında, dönemin koşulları içerisinde dini konuların katı bir kuralcılık, şekilcilik ve yüzeysellik içerisinde tartışma konusu edildiği görülmektedir.¹⁰⁰

⁹⁵ Ferzende İdiz, "Kâtip Çelebî'nin Mîzânü'l-Hakk Adlı Eseri Bağlamında Kadızâdeliler-Sivasîler Mücadelesi", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 8/39 (Ağustos 2015), 1057-1061.

⁹⁶ Gündüz, *Osmanlılarda Devlet - Tekke Münasebetleri*, 78-79.

⁹⁷ Ali Fuat Bilkan, "XVII. Yüzyılda Medrese ve Tekke Mücadelesinin Osmanlı Şiirine Yansıması", *Osmanlı Araştırmaları Dergisi* 26/26 (Aralık 2005), 123.

⁹⁸ Cengiz Gündoğdu, *Abdülmecid-i Sivasî Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1997), 97-124; Cengiz Gündoğdu, "XVII. Yüzyılda Tekke-Medrese Münasebetleri Açısından Sivasîler - Kadızâdeliler Mücadelesi", *İLAM Araştırma Dergisi* 3/1 (1998), 38-47.

⁹⁹ Naima Mustafa Efendi, *Naima Tarihi* (İstanbul: Zuhuri Danışman Yayınevi, 1969), 2723-2725.

¹⁰⁰ Günay - Ecer, *Toplumsal Değişme, Tasavvuf, Tarikatlar ve Türkiye*, 200.

Genel olarak 17. yüzyılda; tasavvuf kurumları olan ve önemli fonksiyonlar üstlenen tarikat ve tekkelerin Duraklama Dönemi'nde asıl konumlarından sapmaya başladığını ifade edebiliriz. Nitekim "*Tasavvufun özü gitti sözü kaldı, mana gitti isim kaldı, hakikat kayboldu şekil zuhur etti*"¹⁰¹ diyen Kelabazi gibi, bazı sufiler de tekkelerin devrini kapattığını dile getirmişlerdir. Bu durumun temel sebebi, değişime ayak uyduramayıp; aşırı geleneksellik ve kendini yenileyememek¹⁰² olarak düşünülebilir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun 18. yüzyılda Gerileme Dönemine girmesiyle özellikle iki tarikatta, en üst otoriteye duyulan sıkı bir bağlılık söz konusu edilebilir. Bu iki önemli tarikat ise Mevlevilik ve Bektaşiliktir. Bu durum Osmanlı Devleti'nin takip ettiği siyasi anlayıştan kaynaklanmaktadır.¹⁰³ Özellikle III. Mustafa döneminden itibaren tasavvufi yapıda çözülme görülmeye başlanmıştır. Şeyhlik makamının ehliyet aranmaksızın babadan oğula geçmesi, sufilerin şeyhlerine gösterdikleri saygıyı şeyhin soyundan gelenlere de göstermesi tarikat ve tekkelerin bozulma sürecini hızlandırmıştır. Bu yönüyle medreselerde rastlanan "Beşik Ulemalığı" benzeri bir durum göze çarpmaktadır. Bu sistem içerisinde sırf kan bağına bakılarak yeni doğmuş çocuklar ulema kadrosuna dahil edilmiş ve onlara maaş bile bağlanmıştır.¹⁰⁴ Bu bağlamda 18. yüzyılda tasavvufi ahlakın zafiyetlerine dair mutasavvıfların eleştirileri söz konusu olmuştur.¹⁰⁵ Ancak bu tenkitler "bir reform talebinin" göstergesi değil tasavvufa karşı içeriden bir eleştiri durumudur.¹⁰⁶ Tasavvufi eğilimlere karşı dışardan en sert eleştiriler ise, özellikle Vehhabi gruplardan gelmekteydi. Vehhabilik, tasavvufun yaygın uygulamaları, merasimleri ve rutin ibadetleri ile ilgili anlayışlarıyla bir uyumsuzluk içinde olmuş; tasavvufi pratik ve inançları ortadan kaldırmayı hedeflemiştir.¹⁰⁷

18. yüzyılda padişahların şeyhlerle münasebeti genellikle olumlu olmakla beraber bazen şeyhler açısından sıkıntılı da olabilmıştır. Olumlu ilişkiler genellikle padişahların tekke yaptırması veya tamir ettirmeleri, nakdi veya aynı yardımda bulunmaları ya da şeyhlerin vaaz ve nasihatlerini dinlemeleridir. Olumsuz örnekler ise daha çok şeyhlerin sürgün edilmesidir. Bazı şeyhler hakkında idam fermanı çıkarılmasına rağmen cezaları sürgüne çevrilebilmiştir.¹⁰⁸

Her şeye rağmen Osmanlı toplumunda meydana gelen bozulma ve yozlaşma karşısında tasavvuf ve tarikatlar bir arındırma fonksiyonu rolünü oynayabilmiştir. Tarikatlar yaşamla olan bağı koparmadan insanları Allah'a çağırmış, helallerden

¹⁰¹ Kelabazi, *Doğuş Devrinde Tasavvuf Ta'arruf*, haz. Süleyman Uludağ (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2014), 50-51.

¹⁰² Ünver Günay - Harun Güngör, *Başlangıçlarından Günümüze Türklerin Dini Tarihi* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2003), 439.

¹⁰³ Nehemia Levtzion, "XVIII. Yüzyıl Sufi Tarikatları Yapı, Teşkilat ve Ritüel Bakımından Meydana Gelen Değişimler", çev. Ercan Alkan, *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* 29 (2012), 148-149.

¹⁰⁴ Kamil Çakın, "Fiten Rivayetleri Bağlamında Toplumların Çöküşü", *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/10 (2018), 19.

¹⁰⁵ Mustafa Kara, *Din Hayat Sanat Açısından Tekkeler ve Zaviyeler* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2013), 74.

¹⁰⁶ Bernd Ratke, "18. Yüzyılda Tasavvuf Geçici Bir Değerlendirme Denemesi", çev. Ramazan Muslu, *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* 6/15 (2005), 392.

¹⁰⁷ Esther Peskes, "18. Asırda Tasavvuf ve Vehhabilik", çev. Mehmet Çelenk, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12/2 (Haziran 2003), 428.

¹⁰⁸ Ramazan Muslu, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (18. Yüzyıl)* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2003), 567.

yararlanma ve bazı isteklerden uzak durmak yönüyle bir denge oluşturmuştur. Diğer taraftan sosyal yapıdaki toplumsal tabakalaşma karşısında birleştirici, kaynaştırıcı işlevleri de yerine getirmeye çalışarak yapıştırıcı görevini sürdürmüştür.¹⁰⁹

2.4. Osmanlı Devleti'nde 19. Yüzyılda Devlet - Tarikat İlişkileri

Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Dönemi'nden itibaren, yönetsel, toplumsal ve kültürel açıdan pek çok işlevi yerine getiren tekkeler; Avrupa ile ilişkilerin daha farklı bir şekil aldığı, siyasal, ekonomik, sosyal ve düşünsel boyutlarda büyük değişim ve sarsıntıların yaşandığı 19. yüzyılda da etkilerini sürdürmüşlerdir. Ancak farklı alanlarda önemli fonksiyonlara sahip olan tarikatlar; bu dönemde "yol'dan değil, bel'den gelen murşidler" in denetimine geçerek zayıflamış ve halk eğitimi kurumu özelliğini kaybetmiştir.¹¹⁰

Osmanlı toplumunda dini ve mistik açıdan önemli bir güce sahip olan ve aynı zamanda örgütlü bir kurumsal yapısı bulunan tarikatların iktidar mekanizması ile geliştirdiği ilişkilerde siyasal güce rağmen bazı yol ve yöntemler geliştirdiği görülmektedir. Buna bağlı olarak da tarikatlar ciddi sayılabilecek imkânlar elde edebilmiştir.¹¹¹ Elde edilen imkânlarla rağmen Osmanlı Devleti'nde geleneksel otoritenin temsilcisi olan padişahla, karizmatik otoritenin temsilcisi olan tarikat şeyhlerinin hâkimiyet anlayışı açısından karşı karşıya gelmemeleri, "Padişah, Allah'ın yeryüzündeki gölgesidir." ve "Padişahlar yedi evliya kudretindedir." düşünceleriyle formüle edilen inanışla mümkün olmuştur ve bu çerçevede "Ulü'l-emre İtaat" prensibinden hareket edilmektedir.¹¹² Çünkü otorite kavramının önemli bir bileşeni, otoriteye sahip olanın veya otoriteyi kullananın buna hakkı olduğuna inanılmasıdır.¹¹³

19. yüzyılda tekke teşkilatındaki bozulma sürecinin devam etmesine karşılık, dergâhların sahip oldukları yerel güç sebebiyle Osmanlı yöneticileri, tekkeye olan desteğini sürdürmeye devam etmiştir.¹¹⁴ Giderek bozulan ekonomik yapıdan olumsuz yönde etkilenmiş olmalarına rağmen tekke şeyhlerinin kontrollerinde bulundukları vakıflar, toplumda elde ettikleri manevi gücün dışında sülilere ayrıca bir ekonomik imkân da sunmaktaydı. Bu yüzden tarikat liderleri yaşanan isyanlarda çok fazla yer almamıştır. Ancak, ekonomik yapının bozulmasına paralel olarak Yeniçeriler devlete kul olmaktan çıkmış, idareye karşı politik bir güç pozisyonuna yükselmiş; bu yüzden Mevlevilik, Yeniçeri - Bektaşî birlikteliğinden doğan gücü dengelemek için bizzat Osmanlı yönetimi tarafından özellikle desteklenmiştir.¹¹⁵

¹⁰⁹ Mehmet Bulut, "Osmanlı Devleti'nde Dini Teşkilatlanma ve Yaygın Din Eğitimi" *Diyanet İlmî Dergi*, 35/2, 111.

¹¹⁰ Gündüz, *Osmanlılarda Devlet - Tekke Münasebetleri*, 119.

¹¹¹ Zekeriyâ Işık, "19. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Tarikatların Devlet Otoritesi Karşısındaki Tutumları", *Belleten Dergisi* 81 (2017), 194-195.

¹¹² Ömer Yılmaz, *Edirne Müftüsü Mehmed Fevzi Efendi Hayatı Eserleri ve Tasavvuf Anlayışı*, (Ankara: İlahiyat Yayınları, 2008), 69-72.

¹¹³ Yılmaz Soyger, "Osmanlı Devleti'nin Son Yüzyılında Bektaşîlik: Bektaşî Tekkelerinin Kapatılışı ve Bektaşîliğin Yasaklı Yüzyılı", *Araştırmalar - İnsan Bilimleri Araştırmaları*- 1/2 (1999), 41-42.

¹¹⁴ Özer, *Osmanlı'da Tekke ve Tarikat İslahatları -II. Mahmud Dönemi ve Sonrası*, 24-25.

¹¹⁵ Metin Ziya Köse, "Yeniçeri Ocağının Bektaşîleşmesi Süreci ve Yeniçeri-Bektaşî İlişkileri", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* 49 (2009), 196.

19. yüzyılda yaşanan modernleşme girişimlerinin sonucu olarak tekkelerin denetim ve kontrol altına alınma süreci hızlanmıştır. Bu düşünceye paralel olarak yürütülen ilk gelişmeler III. Selim döneminde yaşanmıştır. Birçok şeyhin şikâyet ve müracaatı üzerine ilan edilen fermanla, bir meclis oluşturulmuştur. Ancak, sözü edilen şeyhler meclisi, görevlerinde ihmalkâr davrandığı ve uygunsuz hareketlerle sufileri “tekdir ve tahkir” ettikleri için bir müddet sonra kaldırılmıştır. Daha sonra benzer sorumlulukları ifa etmek üzere üç kişilik yeni bir heyet kurulmuştur.¹¹⁶

Bu olaydan sonra yaşanan bir başka önemli gelişme ise tekke vakıflarını, Evkaf-ı Hümayûn’un denetimine bırakan 1811 tarihli fermanıdır. II. Mahmud’un tekke ve tarikat hayatını yakından ilgilendiren fermanında aşağıdaki durumların yerine getirilmesi istenmiştir:

“1. Tarikat pirinin mezarının bulunduğu tekke o tarikatın merkez tekkesi olmalı, diğer tekkelerin yönetim ve denetimi buradan yapılmalıdır.

2. Vefat veya diğer yollarla boşalan tekke şeyhliklerine merkez tekke atama yapmalı, konu ile ilgili olarak Şeyhülislam’ın da görüşü alınmalıdır.

3. Tekke şeyhliklerine tayin yapılırken yetki ve kabiliyete dikkat edilmeli, rüşvet, hediye gibi yollarla liyakatsiz kişilerin tayini önlenmelidir.

4. Tekke vakıfları Evkaf-ı Hümayûn Nezareti’nin kontrolünde olmalıdır.”¹¹⁷

Saray bu fermanla tasavvufi yapıların kimi uygulamalarına doğrudan müdahale etmişse de sufilerin bazı yetkilerine dokunmamıştır. Fakat tekkelerin idarelerini bir yönüyle Şeyhülislamlığa, mali kaynakları demek olan vakıflarını da ilgili Evkaf-ı Hümayûn Nezareti’ne bağlamakta fayda görmüştür.¹¹⁸ Böylece tüm tekkeler, yönetsel açıdan Şeyhülislamlığın, mali yönden ise Evkaf-ı Hümayûn Nezareti’nin denetimi altına girmiştir.¹¹⁹

19. yüzyılda diğer ıslahat eğilimlerine paralel olarak tekkelerde de bir yenilenme ihtiyacının ortaya çıktığını ifade edebiliriz. Buna bağlı olarak II. Mahmud, merkezîyetçi denetim sistemini geliştirmek üzere, sufi grup ve faaliyetlerini hiyerarşik biçimde yeniden düzenlemiş bulunmaktadır. Bununla birlikte sufilerin halkın nabzını elinde bulunduran kişiler olduğunu da dikkate alan II. Mahmud, uygulamaya koyacağı birçok ıslahatta tasavvuf erbabını yanında bulundurmaya ihmal etmemiştir. Bu şekilde, hem ıslahatlara karşı, oluşabilecek itirazların önlenebileceğini, hem de yeniliklerin toplum tarafından daha kolay benimsenebileceğini düşünmüştür.¹²⁰

¹¹⁶ Bilgin Aydın, “Meclis-i Meşayih”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2003), 28/247.

¹¹⁷ Mustafa Kara, “Tanzimat’ta Cumhuriyet’e Tasavvuf ve Tarikatlar”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi* (İstanbul: İletişim Yayınları, 1985), 4/982.

¹¹⁸ Mustafa Kara, *Türk Tasavvuf Tarihi Araştırmaları Tarikatlar Tekkeler Şeyhler*, (İstanbul, Dergâh Yayınları, 2010), 86.

¹¹⁹ Bilgin Aydın, “Osmanlı Devleti’nde Tekkeler Reformu ve Meclis-İ Meşayih’in Şeyhülislamlık’a Bağlı Olarak Kuruluşu, Faaliyetleri ve Arşivi”, *İstanbul Araştırmaları Dergisi* 7 (Güz 1998), 93.

¹²⁰ Küçük, *Osmanlı Devleti’ni Tarih Sahnesine Çıkaran Kuşaklardan Biri: Tarikatlar ve Türkler Üzerindeki Müsbet Tesirleri*, 170.

Bu çerçevede tarikat ve tekkelerin, diğer birçok kurum gibi 19. yüzyılda modernleşme ve merkezileşme girişimlerine paralel olarak farklı araçlarla kayıt ve kontrol altına alındıkları görülebilmektedir. Kayıt ve kontrol altına alma girişimleri tarikatları, islahata dönük karar ve uygulamaları olumsuz yönde etkileyici merkezler olmaktan uzaklaştırmıştır. Ancak yaşanan gelişmeler tarikatları giderek siyasi merkez ve reform hareketlerinin, zaman zaman da modernleşme talepleriyle ortaya çıkan muhalefetin yanında yer alan odaklar haline getirmiştir. Bununla beraber tek tek tarikat ve tekkelerin, hatta şeyhlerin modernleşme süreci içindeki durumu ve tavrı, döneme, padişahlara, şeyhlere göre de değişiklik ve farklılıklar gösterebilmiştir.¹²¹

Dönemin en önemli tasavvufi gelişmelerinden birisi 1826 yılında gerçekleşen ve "Vaka-i Hayriye" olarak adlandırılan gelişmeyle Yeniçeri Ocağı'nın ilgası ve Bektaşî tekkelerinin kapatılması olayıdır. Bu gelişmeyle büyük arazi ve mal varlığına sahip olan başta Hacı Bektaş Hankahı olmak üzere Antalya Abdal Musa Zaviyesi ve İstanbul'daki Bektaşî tekkeleri kapatılmış malları ise kamulaştırılarak üyeleri ya idam edilmiş ya da sürgüne gönderilmiştir.¹²²

Yeniçeri Ocağı'nın kapatılması ile Bektaşîliğin yasaklanması arasında kronolojik yakınlığın bulunması, tarikatın yasaklanması ile ocağın kaldırılması arasında bir ilişkinin bulunduğunu düşünmemize olanak vermektedir. Nitekim Bektaşîliğin, Yeniçeri Ocağı ile arasındaki bağ; bütün yeniçerilerin Bektaşî olması, ocağa "Ocağ-ı Bektaşîyan" ya da "Hacı Bektaş Ocağı" denmesi ve yeniçerilerin kendilerini "Taife-i Bektaşîyan" olarak adlandırması şeklinde belirginleşmektedir.¹²³ Ocağın kuruluşundan itibaren başlayan birliktelik hem Bektaşî tarikatının kurumsallaşma süreci hem de ocağın yüzyıllar içerisindeki değişimi ile sürekli evrilmiştir.¹²⁴

Genel olarak 19. yüzyılda tarikatların rehabilitasyonu sağlanmış ve tarikatlar üzerinde gözetleme, denetim ve sınırlayıcı bir organizasyon geliştirilmiştir. Bunun bir sonucu olarak tekke devletle bütünleşmiş ve devlet ise tekkenin gözeticisi ve hamisi olmuştur.¹²⁵ II. Mahmud'un giriştiği çaplı islahatlar, tarikat gruplarını da ikiye ayırmış; Mevleviyye, Sünbüliyye ve Sadiyye gibi bir kısım tarikat mensubu bu reformları desteklerken diğer bir kısım mutasavvıf ise yaşanan girişimlere karşı çıkmış ve bu sebepten dolayı örneğin Halidi Nakşî sufiler sürgün edilmiştir. Tanzimat Dönemi'nde gerçekleştirilen islahatlar özellikle Halidilerin bekledikleri bir İslami çizgide seyretmeyince Tanzimat'ın reformcu politikalarına karşı tepkiler de artmıştır. Bu tepkilerden en önemlisi

¹²¹ İsmail Kara, "Meclis-i Meşayih, Ulema-Tarikat Münasebetleri ve İstanbul'da Şeyhlik Yapmış Beş Zatın Kendi Kaleminden Terceme-İ Hali", *Kutadgubiliğ Felsefe - Bilim Araştırmaları Dergisi*, 1 (2002), 185.

¹²² Günay - Ecer, *Toplumsal Değişme, Tasavvuf, Tarikatlar ve Türkiye*, 203-204.

¹²³ Mesut Ayar, *Yeniçeri Ocağı'nın İlgasından Sonra Bektaşî Tarikatı* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1998), 25; Kemal Daşcıoğlu, "Yeniçeri Ocağı ve Bektaşî Zaviyelerinin Kapatılması", *Gazi Üniversitesi Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* 34 (2005), 309; Fahri Maden, *Yeniçerilik-Bektaşîlik İlişkileri ve Yeniçeri İsyanlarında Bektaşîler*, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* 73 (2015), 180.

¹²⁴ Yılmaz, *Geçmişten Günümüze Tasavvuf ve Tarikatlar*, 128.

¹²⁵ İlber Ortaylı, "Tarikatlar ve Tanzimat Dönemi Osmanlı Yönetimi", *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi* 6 (1995), 285.

“Kuleli Vak’ası” olarak bilinen olaydır ki; 1859’da Nakşibendî Süleymaniyeli Şeyh Ahmed önderliğinde yaşanan bir darbe girişimidir. Ancak girişim sonuçsuz kalmıştır.¹²⁶

19. yüzyılda görülen tekkeleri tek bir çatı altında toplayarak onları resmi bir devlet teşkilatına dönüştürme çabası, 1866’da tüm tekke ve tarikat yönetim ve denetimi görevinin uhdesine bırakıldığı, Şeyhülislamlığa bağlı “Meclis-i Meşayih”in kurulması ile devam etmiştir. Böylelikle tekkelere ait meseleler ve atamalar tek elden görülmeye başlanmış ve meclis bir alt birim olarak Meşihat makamına bağlanmıştır. Üyeleri devletin uygun gördüğü tarikat şeyhlerinden oluşan bu meclis, tekkelerin kurumsallaşması ve devlet siyasetinde resmî bir konuma sahip olması açısından çok önemli bir adım olmuştur.¹²⁷

Sonuç

Araştırmada Osmanlı Devleti’nde görülen devlet-tarikat ilişkileri ele alınmaya çalışılmış olup devletin bu ilişkileri düzenlemesinin gerekçeleri ve özellikleri konusu tartışılmıştır. Ulaşılan sonuçlar ise aşağıdaki gibi ifade edilebilir:

Osmanlı Devleti kuruluşundan 19. yüzyıla kadar tarikatları belli oranda bir özgürlük çerçevesinde kontrol etmiş, onların gelişme ve büyümesine üstlendikleri fonksiyonlar dolayısıyla müsaade etmiştir. Hatta bu yönüyle tekkeler devletin kurucu unsurları arasında yer alabilmiştir. Bununla birlikte Osmanlı Devleti’nin hemen her döneminde tarikatlarla ilişkisinde problemler de söz konusu olabilmıştır. Özellikle devletin merkezileşmesinin hız kazandığı ve Şii Safevi tehdidinin arttığı dönemlerde tarikatlar üzerindeki denetim de artırılmıştır.

Nitekim 19. yüzyıla beraber devletin yürüttüğü politikalar, tarikat ve tekkelerin devlet tarafından sağlanan ve bir bakıma özerk pozisyonundaki konumlarını yitirmelerine yol açmıştır. Bu dönemde tekkelerin denetim ve kontrolü artırılmış ve III. Selim zamanında bir meclis kurulmuştur. Fakat çok fazla etkinlik gösteremeyen bu meclisten sonra II. Mahmut zamanında alınan bir kararla tarikat ve tekkeler üzerindeki denetim ve kontrol daha sıkı bir boyut kazanmıştır.

Evkâf Nezareti’nin tüm vakıf gelirlerini tek elde toplamasıyla tekkelere ait gelirler de bu nezarete bağlanmıştır. Böylece Şeyhülislamıktan sonra Evkâf Nezâreti de tekkeler üzerinde ekonomik açıdan kontrol yetkisine sahip olmuştur.

Belirli aralıklarla başlayan tekkeleri kontrol süreci, bir meclisin kurulmasını kaçınılmaz hale getirmiş ve Meclis-i Meşayih, Meşihat’e bağlı olarak kurulmuştur. Tekke

¹²⁶ Uluğ İğdemir, *Kuleli Vak’ası Hakkında Bir Araştırma*, (Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2009); Yasin Yılmaz, “Osmanlı’da Sebebi Meçhul Olan Kuleli Vakası’nın Tarihî Arka Planı Hakkında Bazı Mülâhazalar”, *Turkish Studies Academic Journal* 12/16 (2017), 519; Burak Onaran, “Gerici, İlerici, Darbeci... Kuleli Vakası’nı Nasıl Bilirsiniz?”, *Osmanlı’dan Günümüze Darbeler*, haz. Mehmet Ö. Alkan (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2017), 18; Zekeriya Türkmen, “Kuleli Vak’ası”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2002), 26/356; Cem Düzen, *Kuleli Vak’ası* (Edirne: Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015), 45-46.

¹²⁷ Muharrem Varol, “Yıldız Sarayı’nın Tekkeleri ve II. Abdülhamid’in Tarikat Siyaseti”, *II. Abdülhamid Modernleşme Sürecinde İstanbul*, ed. Coşkun Yılmaz (İstanbul: 2010 Yayınevi, 2011), 206.

ve zaviyelere ait tüm işler ve özellikle şeyh atamalarından sorumlu olan Meclis-i Meşayih, tekkelerin denetlenmesi konusunda da önemli bir pozisyon üstlenmiştir.

Kaynakça

- Ahmedova, Zamira. *Türkler Arasında İslâmiyet'in Yayılmasında Tasavvufun Rolü*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006.
- Akgündüz, Murat. "Mevlevilik ve Osmanlı Padişahları". *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18/18 (Aralık 2007), 37-44.
- Akman, Zekeriya. *Osmanlı'da Devlet-Tekke Münasebetleri Meclis-i Meşayih*. Ankara: Elips Kitap, 2013.
- Aras, Bahtiyar Murat. "Osmanlı Devleti'nde Din ve Devlet İlişkisi". *Cappadocia Journal of History and Social Sciences* 2 (2014), 68-75.
- Âşıkpaşazade. *Osmanoğulları'nın Tarihi*. İstanbul: Koç Kültür Sanat Tanıtım, 2003.
- Aşkar, Mustafa. "Osmanlı'nın Kuruluş Döneminde Tasavvufi Hareketler: Devlet-Sufi İlişisine Bir Bakış". *Uluslararası Hacı Bayram-ı Veli Sempozyumu*. 219-227. İstanbul: Türk Kadınları Kültür Derneği, 2012.
- Ayar, Mesut. *Yeniçeri Ocağı'nın İlgasından Sonra Bektaşî Tarikatı*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Türkiye Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1998.
- Ayas, Mehmet Rami. *Türkiye'de İlk Tarikat Zümreleşmeleri Üzerine Din Sosyolojisi Açısından Bir Araştırma*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1991.
- Aydın, Bilgin. "Meclis-i Meşayih". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 28/247-248. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2003.
- Aydın, Bilgin. "Osmanlı Devleti'nde Tekkeler Reformu ve Meclis-i Meşayih'in Şeyhülislamlık'a Bağlı Olarak Kuruluşu, Faaliyetleri ve Arşivi". *İstanbul Araştırmaları Dergisi* 7 (Güz 1998), 93-109.
- Babinger, Franz - Köprülü, Fuat. *Anadolu'da İslâmiyet*. İstanbul: İnsan Yayınları, 1996.
- Balivet, Michel. *Şeyh Bedreddin Tasavvuf ve İsyan*. çev. Ela Gültekin. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000.
- Bardakçı, Mehmet Necmettin. "Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Sürecinde Tasavvuf ve Tarikatlar". *Arayışlar İnsan Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 1/2 (1999), 1-16.
- Bardakçı, Mehmet Necmettin. "Türklerin Sosyal ve Kültürel Hayatında Tasavvuf ve Tarikatlar". *Türkler Ansiklopedisi*. 7/681-699. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.

- Barkan, Ömer Lütfi. "Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler: İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler". *Vakıflar Dergisi* 2/2 (1942), 279-386.
- Baz, İbrahim. *Kadıızâdeliler Sivasiler Tartışması*. Ankara: Otto Yayınları, 2015.
- Bergen, Lütfi. "Ömer Lütfi Barkan'ın Dervişleri ve Anadolu'da Şehir Kurmak". *Journal of Islamic Research (APJIR)* 1/1 (Şubat 2017), 27-61.
- Bilkan, Ali Fuat. "XVII. Yüzyılda Medrese ve Tekke Mücadelesinin Osmanlı Şiirine Yansımaları". *Osmanlı Araştırmaları Dergisi* 26/26 (Aralık 2005), 119-132.
- Bulut, Mehmet. "Osmanlı Devleti'nde Dini Teşkilatlanma ve Yaygın Din Eğitimi". *Diyanet İlmi Dergi* 35/2 (1999), 101-116.
- Coşkun, Hasan. "Alevi/Bektaşî Geleneğinde Dedelik Kurumu "Sivas Kangal Türkmen Alevileri Örneği"". *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* 85 (Bahar 2018), 43-62.
- Çakın, Kamil. "Fiten Rivayetleri Bağlamında Toplumların Çöküşü". *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/10 (2018), 1-29.
- Daşcıoğlu, Kemal. "Yeniçeri Ocağı ve Bektaşî Zaviyelerinin Kapatılması". *Gazi Üniversitesi Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* 34 (2005), 307-315.
- Dedeyev, Bilal. "Safevi Tarikatı ve Osmanlı Devleti ilişkileri". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 1/5 (Kış 2008), 205-223.
- Demir, Hande Seher. "Klasik Dönem Osmanlı Devleti'nde Din-Devlet İlişkilerinin Laiklik, Sekülerizm, Teokrasi ve Din Devleti Sistemleri Kapsamında İncelenmesi". *Ankara Barosu Dergisi* 3 (Mayıs 2013), 269-288.
- Demir, Hilmi. *Türkiye'de Dinin Kamusal Rolü ve Din İstismarı: Tarihsel Bir Analiz*. TASAV, 2014. <https://hyd.org.tr/attachments/article/695/rapor-turkiye-de-dinin-kamusal-rolu-ve-din-istismari.pdf>
- Demirci, Mehmet. "Müslüman Türklerde Tasavvuf". *altayli*. Erişim 19 Ekim 2020. <https://www.altayli.net/musluman-turklerde-tasavvuf.html>.
- Divitçioğlu, Sencer. *Osmanlı Beyliğinin Kuruluşu*. İstanbul: Eren Yayıncılık, 1996.
- Durmuş, Mine. *Meclis-i Meşayih'in Kuruluşu ve Sultan II. Abdülhamid Dönemi Faaliyetleri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016.
- Dursun, Davut. *Osmanlı Devletinde Siyaset ve Din*. İstanbul: İşaret Yayınları, 1992.

- Düzen, Cem. *Kuleli Vak'ası*. Edirne: Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015.
- Erdoğan, Özden. *XVIII. Yüzyıla Kadar Anadolu'daki Türkmenlerin Dini Durumu*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2003.
- Ergin, Osman Nuri. *İstanbul Mektepleri ve İlim, Terbiye ve San'at Müesseseleri – Dolayısıyla – Türkiye Maarif Tarihi*. İstanbul: Eser Matbaası, 1977.
- Erginli, Zafer. "Osmanlı Devleti'nin Kuruluşunda Türk Dervişlerinin İzleri". *Türkler Ansiklopedisi*. 9/193-211. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.
- Erünsal, İsmail. "XV-XVI. Asır Osmanlı Zendeke ve İlhad Tarihine Bir Katkı". *Osmanlı Araştırmaları* 24/24 (Aralık 2004), 127-157.
- Eyice, Semavi. "İlk Osmanlı Devrinin Dini-İçtimai Bir Müessesesi Zaviyeler ve Zaviyeli Camiler", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası* 23/1-2 (1963), 3-80.
- Genç, Reşat. "Karahanlılar". *Genel Türk Tarihi Ansiklopedisi*. 2/693-716. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.
- Gökbulut, Süleyman. "Oğlan Şeyh İbrahim Efendi ve Bazı Tasavvufî Görüşleri". *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11/22 (Aralık 2012), 253-280. <https://doi.org/10.14395/jdiv41>.
- Gölpınarlı, Abdülbaki. *Melamilik ve Melamiler*. İstanbul: Devlet Matbaası, 1931.
- Günay, Ünver - Ahmet, Vehbi Ecer. *Toplumsal Değişme, Tasavvuf, Tarikatlar ve Türkiye*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları, 1999.
- Günay, Ünver - Güngör, Harun. *Başlangıçlarından Günümüze Türklerin Dini Tarihi*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2003.
- Günay, Ünver. "XV. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Sosyo-Kültürel Yapı, Din ve Değişme". *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 1/14 (2003), 21-47.
- Gündoğdu, Cengiz. "XVII. Yüzyılda Tekke-Medrese Münasebetleri Açısından Sivasiler - Kadızâdeliler Mücadelesi". *İLAM Araştırma Dergisi* 3/1 (1998), 37-72.
- Gündoğdu, Cengiz. *Abdülmecid-i Sivasî Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1997,
- Gündüz, İrfan. *Osmanlılarda Devlet – Tekke Münasebetleri*. Ankara: Seha Neşriyat, 1983.
- Halaçoğlu, Yusuf. *XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1991.
- Haslok, F. R. *Bektaşilik Tetkikleri*. çev. Ragıp Hulusi. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı, 2000.
- Hodgson, Marshall. *İslam'ın Serüveni Bir Dünya Medeniyetinde Bilinç ve Tarih Orta Dönemlerde İslam'ın Yayılışı Cilt: 2*. İstanbul: İz Yayıncılık, 1995.

- Işık, Zekeriya. "19. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Tarikatların Devlet Otoritesi Karşısındaki Tutumları". *Bellelen Dergisi* 81 (2017), 191 - 226.
- Işık, Zekeriya. *Devlet ve Tarikat Osmanlı Toplumunda Devlet Tarikat İlişkilerinin İdeolojik ve Sosyolojik Zemini*. Konya: Çizgi Kitabevi, 2016.
- Işık, Zekeriya. *Tekkedeki İktidar Osmanlı İmparatorluğu'nda Toplumsal Alanda İktidar Mücadelesi*. Konya: Çizgi Kitabevi, 2017.
- Işık, Zekeriya. *Zaman Ayarlı Kaos*. Konya: Çizgi Kitabevi, 2017.
- İdiz, Ferzende. "Kâtip Çelebî'nin Mizânü'l-Hakk Adlı Eseri Bağlamında Kâdızâdeliler-Sivasîler Mücâdelesî". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 8/39 (Ağustos 2015), 1052-1063.
- İğdemir, Uluğ. *Kuleli Vak'ası Hakkında Bir Araştırma*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2009.
- Kara, İsmail. "Meclis-i Meşayih, Ulema-Tarikat Münasebetleri ve İstanbul'da Şeyhlik Yapmış Beş Zatın Kendi Kaleminden Terceme-i Hali". *Kutadgubilig Felsefe - Bilim Araştırmaları Dergisi* 1 (2002), 185-214.
- Kara, Mustafa. "Tanzimat'ta Cumhuriyet'e Tasavvuf ve Tarikatlar". *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*. 4/977 - 994. İstanbul: İletişim Yayınları, 1985.
- Kara, Mustafa. *Din Hayat Sanat Açısından Tekkeler ve Zaviyeler*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2013.
- Kara, Mustafa. *Türk Tasavvuf Tarihi Araştırmaları Tarikatlar Tekkeler Şeyhler*. İstanbul, Dergâh Yayınları, 2010.
- Karatepe, Şükrü. "Osmanlı'da Din - Devlet İlişkisi". *Din - Devlet İlişkileri Sempozyumu*, ed. Osman Tunç. 11-34. İstanbul: Beyan Yayınları, 1996.
- Kaya, Hakan. "XVII. Yüzyılda Nakşibendi Tarikatın Devlet ve Toplumla İlişkisi Üzerine Bir Çalışma (İstanbul Diyarbakır Bursa)". *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi* 1/1 (Ocak 2012), 591-603.
- Kelabazi. *Doğuş Devrinde Tasavvuf Ta'arruf*. haz. Süleyman Uludağ. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2014.
- Keven, Ahmet. "Şah İsmail'in Mezhebi Eğilimlerinin Anadolu ve İran Coğrafyasına Etkileri". *Uluslararası Sosyal ve Eğitim Bilimleri Dergisi* 2/3 (Haziran 2015), 9-26. <https://doi.org/10.20860/ijoses.82029>.
- Köprülü, Fuad. *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1976.

- Köprülü, Mehmet Fuat. *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1991.
- Köse, Metin Ziya. "Yeniçeri Ocağının Bektaşileşmesi Süreci ve Yeniçeri-Bektaşî İlişkileri". *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* 49 (2009), 195-208.
- Köymen, Mehmet Altay. *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Cilt: 3 Alparslan ve Zamanı*. Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2001.
- Küçük, Hasan. *Osmanlı Devleti'ni Tarih Sahnesine Çıkaran Kuvvetlerden Biri: Tarikatlar ve Türkler Üzerindeki Müsbet Tesirleri*. İstanbul: TÜRDAV Basım Yayım, 1976.
- Levtzion, Nehemia. "XVIII. Yüzyıl Sufi Tarikatları Yapı, Teşkilat ve Ritüel Bakımından Meydana Gelen Değişimler". çev. Ercan Alkan. *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* 29 (2012), 147-162.
- Maden, Fahri. "Yeniçerilik-Bektaşilik İlişkileri ve Yeniçeri İsyanlarında Bektaşiler". *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* 73 (2015), 173-202.
- Mardin, Şerif. *Türkiye'de Din ve Siyaset Makaleler 3*. İstanbul: İletişim Yayınları, 1991.
- Merçil, Erdoğan. *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayıncılık, 2013.
- Muslu, Ramazan. *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (18. Yüzyıl)*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2003.
- Naima Mustafa Efendi. *Naima Tarihi*. İstanbul: Zuhuri Danışman Yayınevi, 1969.
- Ocak, Ahmet Yaşar. "Babaîler İsyanından Kızılbaşlığa: Anadolu'da İslâm Heterodoksisinin Doğuş ve Gelişim Tarihine Kısa Bir Bakış". *Bellekten Dergisi* 64/239 (2000), 129-159.
- Ocak, Ahmet Yaşar. "Bayramilik ve Osmanlı Tasavvuf Tarihindeki Yeri". *Uluslararası Hacı Bayram-ı Veli Sempozyumu*. 13-20. İstanbul: Türk Kadınları Kültür Derneği, 2012.
- Ocak, Ahmet Yaşar. "Bazı Menakıbnamelere Göre XIII-XV. Yüzyıllardaki İhtidallarda Heterodoks Şeyh ve Dervişlerin Rolü". *Osmanlı Araştırmaları Dergisi* 2/2 (Aralık 1981), 31-42.
- Ocak, Ahmet Yaşar. "Kanuni Sultan Süleyman Devrinde Osmanlı Resmi Düşüncesine Karşı Bir Tepki Hareketi". *Osmanlı Araştırmaları Dergisi* 10/10 (Aralık 1990), 49-58.
- Ocak, Ahmet Yaşar. "Zaviyeler (Dini, Sosyal ve Kültürel Tarih Açısından Bir Deneme)". *Vakıflar Dergisi* 12 (1978), 247-269.
- Ocak, Ahmet Yaşar. *Alevî ve Bektaşî İnançlarının İslam Öncesi Temelleri Bektaşî Menakıbnamelerinde İslam Öncesi İnanç Motifleri*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2002.
- Ocak, Ahmet Yaşar. *Babaîler İsyanı Aleviliğin Tarihsel Altyapısı Yahut Anadolu'da İslam-Türk Heterodoksisinin Teşekkülü*. İstanbul, Dergâh Yayınları, 2011.

- Ocak, Ahmet Yaşar. *Osmanlı İmparatorluğu'nda Marjinal Sufilik: Kalenderiler (XIV-XVII. Yüzyıllar)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1992.
- Ocak, Ahmet Yaşar. *Osmanlı Sufiliğine Bakışlar Makaleler – İncelemeler*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2015.
- Ocak, Ahmet Yaşar. *Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler Yahut Dairenin Dışına Çıkanlar (15.-17. Yüzyıllar)*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2013.
- Ocak, Ahmet Yaşar. *Türkiye'de Tarihin Saptırılması Sürecinde Türk Sufiliğine Bakışlar Ahmed-i Yesevi Mevlâna Celâleddin-i Rumi Yunus Emre Hacı Bektaş-ı Veli Ahilik Alevilik-Bektaşilik (Yaklaşım, Yöntem ve Yorum Denemeleri)*. İstanbul: İletişim Yayınları, 1996.
- Okumuş, Ejder. *Klasik Dönem Osmanlı Devleti'nde Din – Devlet İlişkisi*. Ankara: Lotus Yayınları, 2005.
- Onaran, Burak. "Gerici, İlerici, Darbeci... Kuleli Vakası'nı Nasıl Bilirsiniz?". *Osmanlı'dan Günümüze Darbeler*, haz. Mehmet Ö. Alkan. 16-31. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2017.
- Ortaylı, İlber. "Tarikatlar ve Tanzimat Dönemi Osmanlı Yönetimi". *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi* 6 (1995), 281-287.
- Öngören, Reşat. "Osmanlı Türkiyesinde Tarikatlar". *Türkiye'de Tarikatlar Tarih ve Kültür*. ed. Semih Ceyhan. 55-94. İstanbul: İslam Araştırmaları Merkezi Yayınları, 2015.
- Öngören, Reşat. "Osmanlı'nın Kuruluş Yıllarında Anadolu'nun Tasavvufi Durumu". *Diyanet Aylık Dergi* 98 (1999), 7-11.
- Öngören, Reşat. *Osmanlılar'da Tasavvuf Anadolu'da Sufiler, Devlet ve Ulema (XVI. Yüzyıl)*. İstanbul, İz Yayıncılık, 2012.
- Önkaş, Nilgün Açıık. "Mevlevîlerin Yönetimle İlişkileri". *Akademik Bakış Dergisi* 23 (2011), 1-8.
- Özaydın, Abdülkerim. "Türklerin İslamiyet'i Kabulü". *Türkler Ansiklopedisi*. 4/239-262. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.
- Özer, Ekrem. *Osmanlı'da Tekke ve Tarikat Islahatları -II. Mahmud Dönemi ve Sonrası-*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2007.
- Özköse, Kadir. "Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslamlaşmasında Tasavvufi Zümre ve Akımların Rolü". *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/1 (Haziran 2003), 249-280.

- Özköse, Kadir. "Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Döneminde Tekkelerin Fonksiyonu". *yenidünyadergisi*. Erişim 20 Ekim 2020. <http://yenidunyadergisi.com/osmanli-devletinin-kurulus-doneminde-tekkelerinfonksiyonu/>
- Özköse, Kadir. "Selçuklular Döneminde Tasavvuf İlminin Gelişim Seyri ve Tasavvufi Çevrelerin Etkinlik Sahası". *II. Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Sempozyumu Selçuklularda Bilim ve Düşünce I.* ed. Mustafa Demirci. 333-360. Konya: Selçuk Belediyesi, 2013.
- Özсарay, Mustafa. *Arşiv Belgeleri Işığında Osmanlı'da Devlet-Tekke İlişkileri (XIX. Yüzyıl)*. İstanbul: Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018.
- Peskes, Esther. "18. Asırda Tasavvuf ve Vehhabilik". çev. Mehmet Çelenk. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12/2 (Haziran 2003), 413-429.
- Ratke, Bernd. "18. Yüzyılda Tasavvuf Geçici Bir Değerlendirme Denemesi". çev. Ramazan Muslu. *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* 6/15 (2005), 377-414.
- Sarıkaya, Mehmet Saffet. "Türklerin İslamlaşma Süreçlerinde Mezheplerin ve Tarikatların Yeri". *msaffets*. Erişim 19 Ekim 2020. <http://www.msaffets.com/wp-content/uploads/T%C3%9CRK-MEZHEP.pdf>.
- Sevgi, Ahmet. "XIII. Asırda Anadolu'da Fikrî ve Tasavvufi Hareket". *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3 (1986), 283-296.
- Soyyer, Yılmaz. "Osmanlı Devleti'nin Son Yüzyılında Bektaşilik: Bektaşi Tekkelerinin Kapatılışı ve Bektaşiliğin Yasaklı Yüzyılı". *Araştırmalar -İnsan Bilimleri Araştırmaları-* 1/2 (1999), 35-66.
- Tek, Abdurrezzak. "Osmanlı Klasik Döneminde Devlet - Tarikat İlişkileri". *Dini Gruplar, Siyaset ve Bürokrasi*, ed. Kemal Ataman vd. 11-18. Bursa: Emin Yayınları, 2017.
- Türkmen, Zekeriya. "Kuleli Vak'ası". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* 26/356-357. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2002.
- Uluçay, Mustafa Çağatay. *İlk Müslüman Türk Devletleri*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1977.
- Ulutürk, Muammer. "Osmanlı Devleti'nin İnşasında Horasan Erenleri". *Tefekkür Dergisi* 57 (2012), 1-4.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Osmanlı Tarihi 1*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988.
- Varol, Muharrem. "Yıldız Sarayı'nın Tekkeleri ve II. Abdülhamid'in Tarikat Siyaseti". *II. Abdülhamid Modernleşme Sürecinde İstanbul*. ed. Coşkun Yılmaz. 203-221. İstanbul: 2010 Yayınevi, 2011.

- Yıldırım, Ali-Şimşek, Hasan. *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2011.
- Yılmaz, Necdet. *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf Sufiler, Devlet ve Ulema*. İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 2007.
- Yılmaz, Ömer. *Edirne Müftüsü Mehmed Fevzi Efendi Hayatı Eserleri ve Tasavvuf Anlayışı*. Ankara: İlahiyat Yayınları, 2008.
- Yılmaz, Ömer. *Geçmişten Günümüze Tasavvuf ve Tarikatlar*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2015.
- Yılmaz, Ömer. *Osmanlı Devleti'nde Padişah-Sufi İlişkileri*. ed. Ömer Yılmaz. Ankara: Akçağ Yayınları, 2019.
- Yılmaz, Yasin. "Osmanlı'da Sebebi Meçhul Olan Kuleli Vakası'nın Tarihî Arka Planı Hakkında Bazı Mülâhazalar". *Turkish Studies Academic Journal* 12/16 (2017), 511-530. <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.12025>.

